

ЛИСТУВАННЯ ІВАНА ЛИСЯКА-РУДНИЦЬКОГО Й РОМАНА РОЗДОЛЬСЬКОГО

Якщо сприймати події 1989-1991 рр. у Центрально-Східній Європі як кінець ХХ ст. (в історичному, а не календарному сенсі), то сучасні дослідники післявоєнних десятиліть української історії мають справу із завершеною добою, що вимагає свого узагальнення. Це стосується рівною мірою й української історіографії. Розпад СРСР, зникнення Української РСР та постановня на її місці незалежної України різко змінили політичну кон'юнктуру, в якій розвивалася українська історична наука. Старий поділ між радянською й еміграційною історіографією поступово зникає, і в розвитку досліджень історії України у пострадянські роки як на Сході, так і на Заході, спостерігається щораз більше паралелей і подібностей. Зокрема, це засвідчує майже повне зникнення марксистського напрямку та вихід української немарксистської історіографії за вузькі рамки колишнього двоподілу на народницьку та державну школи.

У міру того, як стара доба відходить у минуле, історіографи одержують вигідну часову перспективу для неупередженої оцінки розвитку української історичної думки у ХХ ст. Під цим оглядом особливо цікавим і важливим джерелом є листування Івана Лисяка-Рудницького та Романа Роздольського – чільних представників й одних з останніх епігонів державницького і марксистського напрямів. Незважаючи на засадниче розходження світоглядних позицій обидвох істориків, що неодноразово проглядає у самому листуванні, та різницю поколінь (звідси надзвичайно шанобливе звертання І. Лисяка-Рудницького до свого старшого колеги), вони у своїх листах спокійно й неупереджено обговорили цілий ряд першочергових питань новітньої історії України.

Публікація цих листів повинна послужити активізації досліджень творчості названих істориків і передовсім – Р. Роздольського. Бо якщо твори І. Лисяка-Рудницького широко спопуляризовані і знайшли заслужене визнання в сучасній Україні¹, то ім'я Р. Роздольського досі залишається маловідомим. У радянські часи його праці, зі зрозумілих причин, замовчувалися. Прізвище його не згадувалось навіть там, де потрібно було би згадати. Наприклад, 1974 р. у Києві вийшов друком збірник документів «Класова боротьба селянства Східної Галичини (1772-1849)», де доволі часто цитуються матеріали з двотомника Р. Роздольського «Stosunki poddańcze w dawnej Galicji», але жодного разу не згадується прізвище автора, ніби книжка сама себе написала. Звісно, про Р. Роздольського не було статей ні в «Українській Радянській Енциклопедії», ні в «Радянській Енциклопедії Історії України». Коли ж його ім'я все таки згадували, то з обов'язковими у такому разі риторичними фігурами². Як не парадоксально, але цей видатний український марксистський мислитель був набагато відоміший на «капіталістичному» Заході, ніж у СРСР.

Уперше в Україні про Р. Роздольського відкрито заговорили аж наприкінці 1980-х років в умовах «перебудови». Його творчість добре вписувалася у тогочасні

¹ Статті І. Лисяка-Рудницького почали передруковуватися в Україні з 1989 р., а в 1994 р. вийшов двотомний збірник його праць (*Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: У 2т./ Упорядник Я. Грицак. Київ: Основи, 1994*). Бібліографію передруків його статей в Україні див.: Там само. Т. 2. С. 564-565. Біографію І. Лисяка-Рудницького див. у передмові Омеляна Пріцака до згаданого двотомника (*Пріцак О. Іван Лисяк-Рудницький як учений і «комунікатор» // Там само. Т. 1. С. XIII-XX*) та у статті: *Грицак Я. Іван Лисяк-Рудницький (Нарис інтелектуальної біографії) // Сучасність. 1994. № 11. С. 73-96.*

² Так, в одній зі статей Р. Роздольський названий «польським істориком». Див.: *Злупко С.М. Соціально-економічні проблеми визвольного руху на західноукраїнських землях (1848 р.) // Український історичний журнал. 1968. № 3. С. 27.*

дискусії про необхідність очищення марксизму від «радянських» нашарувань та перегляду досвіду революції 1917 р.³ У специфічно українському контексті про творчість Р. Роздольського писали як про ще один приклад визначного внеску українця у світову науку⁴. На жаль, ні один із цих контекстів не послужив поштовхом до перевидання в Україні його наукових праць або до появи друком його біографії. Головні дослідження творчості вченого велися за межами України: польський історик Януш Радзійовський, автор монографії про КПЗУ, взявся написати біографію Р. Роздольського, а голландський науковець Вільберт ван Мірт – укласти бібліографію його творів.

Оскільки ім'я Р. Роздольського майже невідоме сучасному українському читачеві, вважаємо за доцільне подати тут нарис його біографії. Народився він у Львові 18 липня 1897 р. у родині відомого етнографа, члена Наукового товариства імені Шевченка Осипа Роздольського. Навчався в українській гімназії у Львові, де належав до таємного соціалістичного гуртка, так званої «драгоманівки». Із цього гуртка виросла потім організація «Інтернаціональна Революційна Соціал-Демократична Молодь» (1918 р.), яка у свою чергу виховала велику кількість засновників і провідних діячів Комуністичної партії Західної України⁵.

Від жовтня 1918 р. до липня 1919 р., Р. Роздольський був рядовим в Українській Галицькій Армії. Пізніше емігрував до Праги, де студював право в університеті і поряд з цим брав активну участь у закордонній діяльності Комуністичної партії Східної Галичини (з 1923 р. – КПЗУ). Він також часто бував у Львові – агітував серед молоді Української соціал-демократичної партії (УСДП), щоб вона перейшла на комуністичну платформу. Агітація виявилася ефективною: у її результаті польська влада розв'язала УСДП як комуністичну організацію. У 1924 р. Р. Роздольського обрано до ЦК КПЗУ.

Уже від 1917 р. Р. Роздольський займався редакційною й публіцистичною діяльністю. Ще в гімназії він редагував часопис «Вісник драгоманівських організацій», потім – «Кличі». У 1922 р. опублікував під псевдонімами «Прокопович» і «Тенет» чотири статті в комуністичному органі «Наш стяг», що виходив у Відні⁶. Навіть у цих ранніх його виступах уже була помітна велика любов до українського народу і така палка більшовицька революційність. *Цими двома характерними рисами були пройняті всі його твори і пізніше.*

У 1924 р. Р. Роздольський переїхав до Відня на вищі студії. Серед його професорів у австрійській столиці були відомі марксистки Макс Адлер і Карл Грінберг. Докторську дисертацію він писав під керівництвом професора Ганса Кельсена, світової слави теоретика права. Тема цієї дисертації, яку він захистив у 1929 р., дуже промовиста: «Проблема неісторичних народів у К. Маркса і Ф. Енгельса». Українськомовну статтю на споріднену тему під назвою «Фрідріх Енгельс про Україну» Р. Роздольський помістив у харківському журналі «Червоний шлях» у 1927 р.⁷ Від 1926 р. Р. Роздольський також співпрацював з Інститутом

³ Химка І.-П. Про маловідому постать, визначного українського історика Романа Роздольського. (Текст доповіді, виголошеної 26 червня 1989 р. у Центральному державному історичному архіві у Львові на запрошення Львівської асоціації молодих істориків; зберігається в архіві Інституту історичних досліджень Львівського державного університету імені Івана Франка).

⁴ Сікора В. Спокута наукових гріхів // Жовтень. 1989. № 5. С. 87-88.

⁵ Про це докладніше можна прочитати у короткому спогаді Р. Роздольського «До історії українського ліво-соціалістичного руху в Галичині (Підчасвоєнні «Драгоманівки» 1916-1918 рр.)», опублікованому вперше анонімно у газеті «Вперед» (Мюнхен), 1951. Ч. 3-4, а вдруге у журналі «Діалог» (Торонто), 1984. Ч. 10.

⁶ Прокопович Р. Найблищі завдання Комуністичної Спілки Молоді Галичини // Наш стяг. 1922. Ч. 3. Березень. С. 25-32; Тенет А. Галицький вулкан // Там само. 1922. Ч. 4. Грудень; Прокопович Т. В. Шахрай contra Ленін (Критика укапістичної критики) // Там само. С. 13-17; Його ж. Галицький виборчий конфлікт і наше становище // Там само. С. 23-29.

⁷ Прокопович Т. Фрідріх Енгельс про Україну // Червоний шлях. 1927. Ч. 7-8. С. 161-186.

Маркса та Енгельса у Москві, очолюваним тоді Давидом Рязановим. На переломі 1928 – 1929 рр. у Відні перебував Микола Хвильовий. Український комуніст і патріот часто зустрічався з Р. Роздольським і розповідав йому про розвиток подій у радянській Україні.

У 1928 р. стався розкол КПЗУ. Фракція під проводом Осипа Васильківа не могла погодитися зі сталінською національною політикою в Україні. Як наслідок, фракцію васильківців було виключено з Комінтерну. З 1929 р. Р. Роздольський уже формально не належав до партії – не тому, що ідейно відійшов від комунізму, але тому, що не хотів підпорядковуватися партійній дисципліні. Товариші по партії вимагали від нього, щоб він покинув Австрію і переселився на постійно до Львова, де міг би брати участь у щоденній партійній роботі. Але Р. Роздольський, якого вже тоді дуже приваблювала наука, не погодився, через що його виключено з КПЗУ. Незважаючи на це, його статті ще появлялися у партійній пресі, і під час частих перебувань у Львові він зустрічався з давніми товаришами, які його шанували як ученого й авторитетного марксиста. У 1928-1929 рр. фракція васильківців хотіла, щоб Р. Роздольський обстоював їхні позиції. Після довгих роздумувань він так і зробив у серії статей, які вийшли у світ, підписані ініціалами «В. С.», у львівському журналі «Культура» 1930 р.⁸ У цих статтях учений обговорював не тільки внутрішні проблеми КПЗУ, але й те, що діялося тоді в Харкові.

У Відні на початку 1930-х років Р. Роздольський працював з документами австрійських архівів, шукаючи матеріали з історії робітничого й соціалістичного руху, а також з соціальної історії Галичини. У цей час він оженився з молодою австрійською комуністкою Емілією. Він також брав участь у діяльності австрійської лівиці. У лютому 1934 р. дійшло до повстання віденського пролетаріату проти австрійського клерикального фашиста Енгельберта Дольфуса. Після придушення повстання, коли Е. Дольфус розправився з лівицею, Р. Роздольський був змушений покинути Австрію. Він повернувся до Львова.

У Львові Р. Роздольський перебував п'ять років, з 1934 до 1939 р. З труднощами, бо українець, він влаштувався асистентом на кафедрі економічної історії Львівського університету. Очолював кафедру і сприяв влаштуванню на ній Р. Роздольського визначний польський дослідник Францішек Буяк. У ці роки молодий український науковець присвячував себе головно науці. Але не цілковито, бо він також співпрацював зі Стефаном Рудиком як редактор часопису «Життя і слово». «Життя і слово» засуджувало націоналізм, який тоді опанував молодшу галицьку інтелігенцію, а також сталінізм, яким був пройнятий у той час комуністичний рух. Шукаючи союзників, С. Рудик і Р. Роздольський вирішили співпрацювати з польською троцькістською опозицією. Тоді ж Р. Роздольський познайомився з Ісааком Дойтчером, пізніше автором тритомної біографії Троцького. І. Дойтчер і Р. Роздольський підтримували контакт і після війни на еміграції.

Головним заняттям Р. Роздольського у тих роках була історична наука. Крім менших робіт з історії робітничого руху Центральної Європи і соціальної історії Галичини, він написав дві солідні монографії про аграрні відносини в Галичині періоду 1772-1848 рр. Першою була «Wspólnota gminna w byłej Galicji i jej zanik» (Львів, 1936; німецький переклад вийшов друком у 1954 р.). У цій роботі на підставі документації йосифінської й францісканської метрик Р. Роздольський доводив, що на Поділлі ще на початку ХГХ ст. існувала колективна земельна власність, подібна до російської общини, включно з переділом землі після означеного терміну. Друга монографія – це шедевр соціальної історії Галичини «Stosunki poddańcze w dawnej

⁸ В. С. До історії воленародівської республіки (У відповідь К. Вальницькому) // *Культура*. 1930. Ч. 1. Січень. С. 8-12; *Його ж.* Українське національне питання в кривому зеркалі В. Затонського // Там само. С. 25-29; *Його ж.* Ще раз у відповідь К. Вальницькому // Там само. 1930. Ч. 2-4. Квітень. С. 30-31; *Його ж.* Ще раз у відповідь (Докінчення) // Там само. 1930. Ч. 5. Травень. С. 27-30.

Galіcїї». Перший том містив дослідження, у якому висвітлювалися панщинні відносини в Галичині кінця XVIII – на початку XIX ст. Мабуть, немає іншого твору в історичній літературі народів Центрально-Східної Європи, де б так пластично і комплексно аналізувалися аграрні відносини за феодалізму і де б витончений, найвищого рівня науковий аналіз поєднувався з гнівом шевченківського типу проти панівної верстви, тобто шляхти. Другий том містив збірку документів польською, німецькою, латинською і французькою мовами. Праця уже була в друкарні, коли у вересні 1939 р. до Львова прибула Червона армія. Унаслідок цих подій друк припинився, і готовий друкований наклад було знищено. Збереглися тільки один примірник другого тому й окремі фрагменти з рукопису першого тому. Уже по війні, на еміграції, Р. Роздольському вдалося відновити свій твір, який побачив світ у Варшаві 1962 р. (німецький переклад вийшов 1992 р.).

Знаючи, яка доля очікує його в руках сталінського НКВС, Р. Роздольський тоді ж, у вересні 1939 р. переїхав до Кракова, тобто до німецької зони окупації. Тут разом з дружиною він відкрив майстерню, що виготовляла щітки. Майстерня також слугувала контактним пунктом для підпільного соціалістичного гуртка, яким керував Адам Лютман, колишній член КПЗУ. Крім того, майстерня допомагала втікачам з краківського єврейського гетто. У вересні 1942 р. Роздольських і А. Лютмана заарештувало гестапо. Допити тривали місяць, після чого А. Лютмана було страчено, вагітну Емілію Роздольську випущено, а Романа Роздольського запроторено до Освенціму. Решту війни Р. Роздольський пережив у німецьких концтаборах (Освенцімі, Равенсбрюку, Оранієнбурзі).

По війні, після короткого перебування в Австрії, Р. Роздольський емігрував у 1947 р. до США. Він оселився у місті Детройті і поринув у науку. До цього періоду життя вченого належать твори, які здобули для нього реноме майже в усьому світі. На жаль, постійної праці він не мав. Короткий час викладав історію в університеті Вейн Стейт у Детройті. Але ці роки для нього були несприятливими – в Америці панував тоді маккартизм. Р. Роздольського викликали на розмову у державні органи, і він змушений був покинути свою працю. З того часу він жив головним чином із заробітків своєї дружини, яка влаштувалася дослідницею при профспілці. До її зарплати вчений час від часу міг дещо додати, коли згодом почав отримувати з американських і австрійських установ субсидії для наукової діяльності.

Першою працею, за яку Р. Роздольський узявся на еміграції, була фундаментальна переробка його докторської дисертації про Фрідріха Енгельса і так звані неісторичні народи Австро-Угорщини під час революції 1848-1849 рр. Йшлося про те, що під час цієї революції Ф. Енгельс вважав слов'янські народи Габсбурзької монархії, за винятком поляків, контрреволюційними від самої своєї природи, позбавленими історичного минулого і майбутнього та приреченими на загибель. Р. Роздольський майстерно вияснив причини таких тверджень з боку Ф. Енгельса, аналізуючи їх у контексті складних і суперечливих класових конфліктів, що виявилися під час революції. Деякі неомарксистичні на Заході вважають цей твір Р. Роздольського одним із найкращих марксистських трактувань національного питання. Дослідник закінчив роботу над своєю монографією навесні 1948 р., але з різних причин не міг її видати аж до 1964 р.⁹ (друге німецьке видання вийшло у 1979 р., іспанський переклад – у 1980 р., англійський переклад – у 1986 р.).

Закінчивши цю працю, Р. Роздольський не був певен, що робити далі. Віденські й львівські архіви були на той час недоступні для нього, тому він уже не міг поглиблено вивчати соціальну історію Галичини. Але сталося так, що йому потрапив до рук майже незнаний тоді твір Карла Маркса «Gründrisse» («Економічні рукописи 1857-1861 років» – «Первісний варіант «Капіталу»» у 46 томі українського

⁹ *Rozdolskyj R.* Zur nationalen Frage. Friedrich Engels und das Problem der «geschichtlosen» Völker. Hannover, 1964. (Archiv für Sozialgeschichte. Bd. IV).

видання «Творів» К. Маркса і Ф. Енгельса). Р. Роздольський скрупульозно проаналізував і порівняв цей перший варіант із викінченим «Капіталом» та іншими економічними творами К. Маркса. Для свого аналізу він склав тематичний покажчик-картотеку до творів К. Маркса із п'ятнадцяти тисяч карток. І як наслідок написав величезний том про економічну теорію К. Маркса, у якому марксистська теорія була висвітлена по-новому і набагато глибше, ніж у минулому. Р. Роздольський закінчив цю працю у 1955 р., але книжка появилася друком набагато пізніше – у 1968 р. у Франкфурті-на-Майні по смерті автора під заголовком «Zur Entstehungsgeschichte des Marxschen 'Kapital' (Der Rohentwurf des 'Kapital' 1857-1858)» (До історії виникнення марксистського «Капіталу». Начерк «Капіталу» 1857-1858). Якраз тоді, у 1968 р., студентська молодь Західної Європи, Америки і Японії почала цікавитися соціалістичною теорією та марксизмом зокрема. Книжка Р. Роздольського була для цих молодих людей справжнім відкриттям, її обговорювали у марксистських гуртках майже в цілому світі та перекладали на різні європейські мови і японську. З того часу прізвище Р. Роздольського стало добре відоме всім солідним дослідникам марксистської економічної думки.

Від середини 1950-х рр., коли Р. Роздольський знову мав змогу працювати у віденських архівах, він повернувся до своєї улюбленої тематики – історії аграрних відносин у Центрально-Східній Європі і, зокрема, в Галичині. Першим плодом цього повернення до австрійських джерел була монографія про аграрну реформу цісаря Йосифа II. Вона видана німецькою мовою у Варшаві 1961 р.¹⁰ і з того часу посідає почесне місце в історіографії про австрійський освічений абсолютизм і економічну історію Австрійської монархії. На підставі віденських архівів Р. Роздольський також написав монографію про селянських депутатів до австрійського парламенту 1848-1849 рр. Книжка видана німецькою мовою у Відні посмертно, у 1976 р. У ній багато уваги приділено депутатам з Галичини. Крім монографій, Р. Роздольський написав тоді низку статей з історії аграрних відносин, які публікувалися у 1950-х і 1960-х рр. у журналах «Journal of Economic History», «Journal of Central European Affairs», «Kwartalnik Historyczny» і «Przegląd Historyczny».

Останні роки життя Р. Роздольський присвятив переробці своєї великої праці про марксистську економічну теорію, а також серії робіт з історії соціалістичного руху в 1914-1919 рр. До цієї серії належать статті про сербських соціал-демократів і стокгольмську конференцію 1917 р., про «Союз визволення України», про революційну ситуацію в Австрії 1918 р., про політику Леніна і більшовиків стосовно Першої світової війни¹¹. Всі ці статті були солідно документовані і написані з виразно революційних, марксистсько-ленінських позицій. Крім цих робіт, Р. Роздольський під кінець свого життя написав дві цікаві статті німецькою мовою¹², у яких розмірковував над тим, чи не була помилковою Жовтнева революція, з огляду на пізнішу еволюцію Радянського Союзу.

Помер Роман Роздольський у м. Детройті 20 жовтня 1967 р. Його архів передано до Інституту соціальної історії в Амстердамі.

¹⁰ *Rozdolski R.* Die große Steuer- und Agrarreform Jozefs II. Ein Kapitel zur österreichischen Wirtschaftsgeschichte. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1961.

¹¹ *Rosdolsky R.* Die serbische Sozialdemokratie und die Stockholmer Konferenz von 1917 // Archiv für Sozialgeschichte. 1966-1967. Vol. 6-7. S. 583-597; *Роздольський Р.* До історії «Союзу Визволення України» // Український Самостійник. 1969. Ч. 1. С. 31-40; Ч. 2. С. 29-35; Ч. 3. С. 38-42; Ч. 5. С. 26-30; Ч. 6. С. 32-38; *Rozdolsky R.* Studien über revolutionäre Taktik. Die revolutionäre Situation in Österreich im Jahre 1918 und die Politik der Sozialdemokraten. Der österreichische Januarstreik // Critique Communiste. 1976. № 8-9. P. 179-218; *Ejusd.* Imperialist War and the Question of Peace – the Peace Politics of the Bolsheviks Before the November 1917 Revolution // Revolutionary Communist. 1978. № 8. July. P. 35-43; 1979. № 9. June. P. 44-56.

¹² *Rozdolsky R.* Über die Rolle des Zufalls und der «Großen Männer» in der Geschichte // Kritik. 1977. № 14. S. 67-96; *Ejusd.* Zur Analyse der russischen Revolution // Sozialismus Debatte / Hrg. von Ulf Wolter. Berlin, 1978. S. 203-236.

Листування Р. Роздольського та І. Лисяка-Рудницького збереглося в архіві останнього. Воно розпочалося у серпні 1966 р. і тривало трохи більше року, обірвавшись зі смертю Р. Роздольського, – останнього листа він написав 5 жовтня 1967 р., за 15 днів до своєї кончини, І. Лисяк-Рудницький мав намір уже в наступному році підготувати листи Р. Роздольського до друку в «Українському історичному», вважаючи їх «направду дуже цікавими»¹³. Однак цей намір залишився незреалізованим. Подаємо листування обидвох істориків згідно з оригіналом (листи Р. Роздольського є першим, а І. Лисяка-Рудницького – другим примірником машинописного оригіналу). Всі листи обидвох авторів, за винятком одного (лист № 13 написаний від руки), видрукувані на машинці, причому Р. Роздольський користувався друкарською машинкою з латинськими літерами. Висловлюємо подяку вдові Івана Лисяка-Рудницького Олександрі Черненко та його синові Петрові Рудницькому за удоступнення особистих архівів історика, а Центрові дослідження історії України імені Петра Яцика – за фінансове уможливлення цієї праці.

ДОДАТКИ

1

Лист Івана Лисяка-Рудницького до Романа Роздольського

15 серпня 1966[р.]

В[исоко]Поважаний Пан
Д[окто]р Роман Роздольський,
Детройт, Міч[іган]

Високоповажаний Пане Докторе,

Дозволю собі переслати Вам текст мого реферату, що його я підготував у зв'язку з науковою конференцією, що мин[улого] квітня відбулася в Індіанському університеті та що була присвячена історії національного питання в кол[ишній] Австро-Угорщині¹⁴. Я в деяких місцях мого реферату цитував Ваші праці, що з ними я знайомий і що їх високо ціную. Про те, що Ви живете в Америці, я знав віддавна, а недавно випадково довідався про *Вашу* адресу, хоч я не є певен, чи її мені подано правильно.

Мені 47 років і я працюю як професор на історичному відділі коледжу ЛяСалль у Філадельфії¹⁵. Читаю лекції з історії Росії й новітньої європейської історії. Якщо йдеться про мої власні наукові зацікавлення, то вони лежать головню в області української історії 19 стол[іття], із спрямуванням на історію громадської думки. Не знаю, чи Вам доводилося бачити «Драгоманівський збірник» (англійською] мовою), що його я свого часу зредагував у серії «Анналів» УВАН¹⁶.

Працю, яку Вам оцим пересилаю, хотів би я з часом поширити до розмірів книги¹⁷. Я був би Вам вдячний, коли б Ви мені схотіли дати ласкаво Ваші критичні

¹³ Із листа до Любомира Винара, від 6 грудня 1968 р.; лист зберігається в архіві І. Лисяка-Рудницького (The University of Alberta Archives. Accession no. 84-155. Dr. Ivan Rudnytsky Personal Papers, 1940-1984. Box 36, file 790).

¹⁴ Див.: *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе: У 2 т. Київ, 1994. Т. 1. С. 413-450, 518-519.

¹⁵ У Ля Салль коледжі І. Лисяк-Рудницький працював з лютого 1956 р. по літо 1967 р.

¹⁶ І. Лисяк-Рудницький має на увазі збірник під заголовком: Mykhaylo Drahomanov. A Symposium and Selected Writings. Compiled with the assistance of the Drahomanov Commission of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the US under the Chairmanship of Professor Svitozar Drahomanov / Ed. by Ivan L. Rudnytsky (The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the US. 1952. Vol. II. № 1(3). Spring. 1,225 p.).

¹⁷ Цей намір ніколи не був зреалізований. Згідно із задумом Івана Лисяка-Рудницького,

зауваги.

З висловами правдивої пошани,

Іван Л.-Рудницький

2

Лист Романа Роздольського до Івана Лисяка-Рудницького

18. VIII. 1966[р.]

Szanowny Panie Profesor,

spasybi za peresyłku meni Waszoji praci! Ja jiji z ochotoju przeczytaju, chocia moi znannia ukrajinskoji istorycznoji literatury dowoli obmezeni, tomu ja ledwy mohtymu Warn szczo istotnoho poradyty.

Początkowe moje wrażennia (ja przeczytaw perszych 17 storinok) korysne; meni podobajet' sia spokojnyj i riczewyj ton praci. Ale, jak usi praci emigracyjnych ukrajnskych (a takoz polskych, czechskych etc.) istorykiw, takoz eia pracia maje czysto kompilacyjno-informatywnyj charakter, tobtu opyrajat'sia wykluczno na drukowanu literaturu predmetu. Zwyczajne, dla amerykanskoji uniwersytetskoji publyky, dla jakoji Ukrajina ce terra incognita¹⁸, cioho wystane; ale dla sprawnoji istorycznoji nauky w nijakomu razi. Tut nemynucze siahnuty do zereł, jakych własne dla 19oho stolittia tak bahato! Zwyczajne, my wsi možemo poklykatysia na suczasne ukrajinske lycholittia, na te, szczo nam nedostupni miscewi ukrajinski archiwy etc. (prym[irom] archiw buwszoji guberniji i buwszoho namisnyctwa, precinnyj archiw Holownoji Ruškoji Rady u Lwowi itd.). Ale ce tilky czastynne opravdannia, bo usim nam dostupni widenški uriadowi archiwy, w jakych znachodyt'sia stilkly skarbiw własne dla istoriji hałyčkoji Ukrajiny! Poklyczusia tilky na cinnyj archiw widenskocho i kromeryžskocho sojmu 1848/49, na akty t[ak] zwfanych] «Informationsbüro» z 1870ych-1880ych rr., na «Politisches Archiv» ministerstwa zahraničnych spraw z joho materiałamy pro «Sojuz Wyzwołennia Ukrajiny», pro berestejskij myr etc. etc.¹⁹ Z archiwuw tych možna pryhorszczamy czerpaty, i tomu ja Warn w perszu czerhu porady wby, operty Waszu praciu – poskilky ce tilky možływe – własne na widenskych archiwnych materiałach! (Ale proszu meni daruwaty, szczo ja tak bezceremonno pro ce pyszu, chocia ne znaju Waszych osobystych obstawyn! W danomu wypadku ja sudžu po sobi sarnim, bo ce własne metoda praci, jaku ja zawždy stosuju).

W związku z tym dozwołaju sobi piśaty Warn moju nimečku praciu pro «neistoryczni narody»²⁰, w jakij znajdete (storinky 121-143) okremyj rozdił pro ukrajinsku sprawu w 1848/49 rr., jakyj Was może zainteresuje. (Tilku proszu Was, peresłaty meni ciu knyżku nazad, bo ce mij jedynyj egzemplar). Z druhoho boku ja hotow wysłaty Warn rakopys mojeji obszyrnoji nimeckoji praci pro muzyčnych posliw sojmu 1848/49 rr.²¹, poskilky eia pracia Warn prydalasiab. «Czym chata bahata, tym rada».

Z hłybokoju poszanoju

Р. Роздольський

R. Rosdolsky
13160 San ta Rosa
Detroit 38, Mich[igan]

ця стаття мала стати ядром більшої праці про історію західноукраїнських земель під пануванням Австрії у 1772-1918 рр. Сюди ж мали ввійти готовий дисертаційний текст про історію Закарпаття та дописані розділи про Буковину та воєнні події 1914-1918 рр.

¹⁸ Невідома земля (лат.).

¹⁹ І так далі, і так далі (лат.).

²⁰ Див. посилання 9 з передмови до цих листів.

²¹ Ця праця видана посмертно у 1976 р. Див.: *Rosdolsky R. Die Bauemabgeordneten im konstituierenden österreichischen Reichstag, 1848-1849. Wien, 1976.*

Лист Івана Лисяка-Рудницького до Романа Роздольського

Філадельфія, 26 серпня 1966[р.]

Високоповажаний Пане Докторе,

Щиро дякую Вам за Вашого ласкавого листа та за надіслання Ваших праць, що з ними я ознайомився з великим інтересом. Я був би вдячний, коли б Ви дозволили мені затримати трохи довше книгу про Енгельса. Діло в тому, що я хотів би зробити собі «ксероксову» відбитку того розділу, що стосується Галичини, але тепер кінець літніх вакацій, – для учителя фінансово найтяжча пора року, – і мені доводиться обмежувати поточні видатки. Я повернув би Вам книжку до кінця вересня. Ви не згадуєте, чи Ви бажаєте, щоб я Вам теж повернув відбитки двох менших статей, чи це Ваш дарунок для мене. У всякому разі, дякую Вам за Вашу ласкаву уважливість. Ще одне: відбитка статті про «Революційну притчу про рівність людей» не подає бібліографічних даних, з якого журналу це передруковано²². Чи міг би я просити Вас про стосовну інформацію? Може колись доведеться мені послатися на цю статтю.

Я Вам вдячний за Вашу ласкаву пропозицію прислати мені для прочитання манускрипт Вашої нової праці про селянських депутатів 1848-49 року. Тема надзвичайно цікава й я напевно буду дуже радий ознайомитися з цією монографією. – Маю нову радянську книжку, Е.М. Косачевская, «Восточная Галиция накануне и в период революции 1848 г.» (Изд. Львовского университета, 1965); авторка посилається на Вашу статтю в «Квартальнику гісторичному», яка містить документи про селянське питання під час революції 1848 року²³. Здогадуюся, що це матеріал, – або частина матеріалу, – на підставі якого Ви написали Вашу монографію, що про неї згадуєте. – Якщо Ваша ласка, я просив би про наступне: я був би вдячний, коли б Ви прислали мені насамперед Вашу опубліковану статтю; якщо не маєте відбиток, я просив би про цей номер «Квартальніка», а я собі відбитку зроблю сам і журнал Вам поверну. – Щодо манускрипту Вашої монографії, то з цим я попросив би дещо почекати. Діло в тому, що на найближчі два-три місяці маю інші поточні роботи, що з ними мушу якось впоратися. Коли повернуся знов до історії Галичини та дійду до 48-го року, тоді дозволю собі попросити позичити мені Ваш манускрипт.

Я зовсім згідний з Вашою думкою, що мій реферат про історію Галичини має компілятивний характер. Моя праця, – як і інших українських істориків та дослідників політичних наук, що перебувають в США та Канаді, – проходить в не зовсім нормальних умовах. Викладацька праця по суті не зв'язана з моїми науковими інтересами; я люблю вчити й викладати, це приємна й цікава професія, люблю контакт з молоддю; але це нагадує скоріше працю європейського гімназійного учителя, ніж європейського університетського професора. – Чи вдасться мені колись пробитися до доброго американського університету, де умови для наукової праці були б більш сприятливі – хіба Бог один знає. – Отже, я не тільки відірваний від архівів, але навіть немає під рукою доброї бібліотеки – за кожною книжкою доводиться довго полювати, – часто безуспішно. – Додайте до того, що побутові обов'язки поїдають багато часу. Крім того в мене є певне громадське навантаження (головно у зв'язку з Українською Вільною Академією Наук у США)²⁴,

²² Мова йде про статтю: *Rozdolsky R. A Revolutionary Parable on the Equality of Man // Archiv für Sozialgeschichte. Hannover, 1963. Vol. 3. P. 291-293.*

²³ Йдеться про статтю: *Rozdolski R. Nowe dokumenty do historii zniesienia pańszczyzny w Galicji w 1848 r. // Przegląd Historyczny. Warszawa, 1962. T. 53. Z. 1. S. 119-127.*

²⁴ І. Лисяк-Рудницький систематично брав участь у роботі УВАН – протягом усього проживання у США (1951-1971), зокрема, був секретарем її комісії для дослідження пореволюційної України.

інколи кортить написати публіцистичну чи полемічну статтю, ненаукову по своєму характеру. – Врешті ще одне: я свідомий того, що я не маю доброї наукової школи. Мої студії проходили за воєнних і повоєнних обставин в кількох країнах. Це, може, дало певний ширший, «космополітичний» погляд на світ, але не дало солідної, систематичної наукової підготовки. Тому, як історик, я й досі залишився дилетантом і компілятором, а не самостійним дослідником. – Можу, однак, додати, що моє основне зацікавлення – це історія суспільної думки, «гісторі оф айдіяс»²⁵, – а в тій ділянці можна в великій мірі обходитися при допомозі публікованих матеріалів. – Проте, як сказано, я дуже добре свідомий моїх професійних недочетів, я хочу далі вчитися й тому високо ціную пораду, вказівку, речеву критику. Найгірше те, що в різних питаннях, які мене хвилюють, просто нема з ким порадитися, обмінятися думкою. Тому я Вам дуже щиро вдячний за те, що бачу в Вас готовість мені допомогти. Обіцяю не надуживати Вашої доброти й не забирати в Вас багато Вашого часу, але дозволю собі час-до-часу поконсультуватися з Вами щодо різних питань.

Сподіваюся, що не візьмете мені за зле грішної цікавості, але я був би радий знати в загальних рисах про умовний, в яких проходить Ваша праця. Ви, здається, не зв'язані з якоюсь школою?

Дозволю собі ближчими днями прислати Вам деякі мої праці. Номер журналу «Сучасність» з репортажем про Міжнародний історичний конгрес у Відні, що відбувався саме рік тому²⁶. – Стаття п[ід] з[аголовком] «Роля України в новітній історії», що появилася в журналі «Слявік Рівю»²⁷; на жаль, уже не маю відбиток, тому проситиму Вас цей номер мені повернути. Я торкаюся там питання про «неісторичність» української нації, що його Ви порушуєте у зв'язку з Енгельсом. – («Сучасність» прошу затримати). – Не знаю, чи Ви знайомі з моїм «Драгоманівським збірником», що творить спеціальний номер журналу «Аннальс» УВАН. Якщо ні, мені буде дуже приємно Вам його подарувати.

Я був би дуже щасливий, коли б ці наші листи були початком тривалого контакту.

Прийміть, Пане Докторе, вислови моєї
глибокої пошани,

[Іван Л.-Рудницький]

4

Лист Романа Роздольського до Івана Лисяка-Рудницького

3. IX. 1966[г.]

Szanowny Panie Profesor,
spasybi za Waszoho lysta, na jakoho widpysuju z dejakym opiznenniam, bo choruwaw. W mizczasi ja wstyh przeczytaty cilu Waszu praci, i pidczerkuju szcze raz, szczo wona meni prypala do wpodoby i szczo ja duze buw by radyj, kolyb Wy mohly ciu praci – zhidno z Waszym planom – poszyryty i pohlybyty! W związku z tym dozwoluju sobi na kilka zauwah:

Do st. 17. «Holowna Rada Ruska» wstyhla zibraty do 25. XII. 1848 ne mensze jak 133.556 pidpysiw za podilom Halyczyny, – jak na ti czasy, duze powazne czyslo!

²⁵ Історія ідей (англ.).

²⁶ Див.: Лисяк-Рудницький І. Довкола Міжнародного історичного конгресу в Відні // Сучасність. 1966. № 3. С. 75-91; Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. Т. 2. С. 419-435.

²⁷ Rudnytsky I.L. The Role of the Ukraine in Modern History // Slavic Review. 1963. Vol. XXII. №2. June. P. 199-216. Також: Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. Т. 1. С. 145-171.

Do st. 22. uwaga 1: Argument pro «wy[s]zszu smertelnist» ukraïnskoho naselennia sch[idnoji] Halyczyny meni wydajetsia duze sumniwnym. W zahalnomu Wy majete raciju, koly twerdyte, szczo polska (rymo-katolycka) menszist w schfidnij] Halyczyni znaczo zrosła protiahom 19oho stolittia, ale pomylajetesia, szczo dla periodu pered 1857 r. nemaje dokładnych cyfrowych danych. Ja sam przyzbyraw czymalo takich danych, poczynajuczy wid 1783 roku, i nezadowho mij znajomyj, d[okto]r Wolfodymyr] Lysyj wykorzystaje ci dani w swojij «Wilnij Ukraini».

Do st. 52: Czomu ne podane nazwyszczze Myroslawa Siczynskoho? Czy z ohladu na joho teperisznu politycznu rolu?²⁸

Do st. 60: Skoropys, Doroszenko i Żuk ne były nikoly «leading members»²⁹ «Sojuzu Wyzwolennia Ukrainy». «Duszeju» toho «Sojuzu» buw (jak pokazujut 4 kartony aktiw w «Politisches Archiv» ministerstwa zahraniycznych spraw) – piznijszyj «smjenowjehowec», Marian Melenewskij (alias³⁰ Basok, alias Hilka).

Ce pokyszczto wse, szczo meni pryshlo na dumku. (Czy wyslaty Warn nazad Wasz referat? - Ja duze rado joho zaderzawby, – koly možna!)

Szczto do Kosaczewskoji: Jak ce ne dywno, ale ja sam dowidawsia pro opublikowannia mojih «Nowych Dokumentów» w «Kwartalniku Historycznym» 1962 i w zoszyti «Przeglądu Historycznego» z tohoz roku³¹ szczojno z jiji knyżky! Redakciji oboch czasopysiw ne pryslaly meni ani widbytok, ani honorariw... Ricz w tomu, szczo w ostatnih rokach widnoszennia polskych oficijnych koi do mene duze zminylosia: koly szcze w 1959 roci meni proponowano katedru istorii, to wid 1963³² roku ja tam persona non grata³³ i żadnych mojih riczej wze ne drukujut...

Do reczi: knyżka Kosaczewskoji na zanai cikawa i wartistna, ale maje takoz duze nepryjemnu «rusotiapsku» tendenciju. Ja napysaw do neji do Lwowa, ale oczewydno ne oderzaw nijakoji widpowidi. (Pysaw ja toho lysta po polsky, bo meni, jak ukraïncewy, ne lyczyt po ukraïnsky do ludyny, kotra oczewydno wysluhujetsia «wlast imuszczym» i przykladaje sama rak do rusyfikacji Halyczyny i lwiwskoho uniwersytetu).

Widnosno mojeji osobystoji sytuaciji, to Wy prawylno prypuskajete, sz[cz]o ja ne zajmaju nijakoho naukowoho stanowyszczza. Zresztoju, ja na ce wze zastaryj – 68 lit!

Te, szczo Wy pyszete pro koniecznist «dobroji naukowoji szkoły», duze prawylne, ale ne zabuwajte, szczo perewazno naukowci musiat sami sobi taku «naukowu szkołu» zdozuwaty. Ja sudzu sam po sobi, bo chocia ja maw duze dobrych wczyteliw u Vidni (profesoriw Karla Griinberga, Hansa Kelsena i Maksa Adlera), to wse taky musiw perewazno sam zaswojity sobi ne tilky «techniku», ale j metodu istorycznoji doslidczoji pracy. Prawda, i Grünberg i M.Adler były marksysty i wpojily w mene lubow i poszanu do marksiwsko-materialistycznoho traktuwannia istorycznych procesiw, a ce po mojemu najbilsh oryginalna i najbilsh plidna metoda naukowoji pracy. (Rozumietsia, ne w jiji spotworenij karykaturno-sowitskij formi, de wona stała mertwym szablonom).

Moju práciu pro *Engelsa Wy mozete* spokyno zaderzaty do kincia roku – tym niczoho spiszytysia. Zresztoju w cij práci je daleko bilsze mise poswiaczenych ukraïnskij sprawi niż w samomu tilky 3 rozdili, i meni zalezyt na ciomu, szczo Wy mohly cilu tu práciu spokijno przeczytaty. (W osnovi ja napysaw tu práciu szcze w 1928 roci, jak moju doktorsku dysertaciju w prof[esora] Kelsena, ale mih nadrukuwaty jiji szczojno teper... Habent sua fata libelli)³⁴.

²⁸ Йдеться про перехід Мирослава Сичинського на прокомуністичні і прорадянські позиції.

²⁹ Провідними членами (англ.).

³⁰ Інакше (лат.).

³¹ Мова йде про статтю «Nowe dokumenty do historii zniesienia pańszczyzny w Galicji w 1848 r.» (див. примітку 11) та статтю: *Rozdolski R.* «Spowiedź» Goslara // *Kwartalnik Historyczny.* Warszawa, 1962. Vol. 59. № 4. S. 932-940.

³² В оригіналі помилково: 1953.

³³ Небажана персона (лат.).

³⁴ Мають свою долю книжки (лат.).

Moja dribnyczka pro «rewolucyjnu prycztu» pojawylasia w «Archiw für³⁵ Socialgeschichte», B. III, za 1963 rik. (W czerhowomu ricznyku cioho «Arhiwu» bude znowu drukowana odna z mojih zbirok archiwnych materialiw, i ja dozvolu³⁶ sobi jiji Warn wyslaty³⁷).

Ja, rosumietsia, buwby Warn duze wdiaznyj za Wash Drahomaniwskij zbimyk, bo Drahomanow – ce wid molodosti mij uliublenyj autor. (Na zal, nym tak malo zajmajutsia!...)

Z hlybokoju poshanoju

Wash

Р. Роздольський

P. S. Do reczi: Pro Was wyslowljuwawsia duze prychylno mij pryiatel, proffesor] Henryk Wereszycki z Krakowa³⁸. Takoż win maw braty uczast w Indiański) konferenciji, ale wlada... ne dala jomu paszportu!...

5

Лист Івана Лисяка-Рудницького до Романа Роздольського

Філадельфія, 11 вересня 1966[р.]

Високодостойний Пане Докторе,

Щиро дякую Вам за Вашого ласкавого листа від 3 ц[ього] м[ісяця] та за присилку Вашої статті, яку я прочитав з інтересом, хоч, як не економіст, не можу до неї мериторично занята становища. Я теж скінчив читання Вашої праці про Енгельса, що з неї довідався багато для мене цікавого й нового. Постараюся книгу Вам незабаром повернути.

Я Вам зобов'язаний за Ваші завваги до моєї праці про Галичину, що їх постараюся використати. – Запевняю Вас, що те, що я не назвав імені Січинського, не було проявом «дискримінації», викликаним його пізнішою діяльністю. Пишучи реферат, я над цим взагалі не застановлявся. Але коли, після Вашого листа, я старався ретроспективно зрозуміти мої мотиви, то приходжу до такого заключення: коли б Січинський був репрезентантом якоїсь громадської течії, напр[имір] лідером терористичної організації, я був би напевне згадав його ім'я, але поскільки атентат був індивідуальним актом, то єдине, що в цьому контексті має вагу, то сам голий факт, що «український студент убив намісника Потоцького».

Всі матеріали Індіанської конференції мають бути надруковані, але співробітникам поставлено умову, що їхні реферати мають бути не довші, ніж 40 сторінок машинодруку. Мені прийшлося свій текст скоротити майже на третину, що я власне зробив в останніх днях.

Я буду дуже щасливий, якщо Ви схочете мій реферат затримати для себе.

Я вдячний професорові] Верещицькому за його добру думку, але не пригадую, щоб я його колись зустрічав. Чи його прихильні висновки стосуються моєї праці, а не мене особисто?

Старатимуся дістати з Польщі відносні номери «Квартальніка» та «Пшегльонду». Я листуюся та час-до-часу обмінююся книжками з проф[есором] Кшиштофом Дуніном-Вонсовічем, істориком людового руху³⁹. Сподіваюся, що він

³⁵ В оригіналі помилково: for.

³⁶ В оригіналі помилково: dozwoło.

³⁷ Див. посилання 11 у передмові до цих листів.

³⁸ Польський історик, фахівець з новітньої історії Польщі.

³⁹ Листування з Кшиштофом Дуніном-Вонсовічем зберігається в архіві І. Лисяка-Рудницького.

зможе моє прохання задовольнити.

Незалежно від того, я був би дуже зобов'язаний, коли б Ви, Пане Докторе, змогли мені вже тепер позичити манускрипт Вашої праці про селянських послів 1848 року. (Як бачите, я змінив думку від останнього листа; прошу вибачення за таку непостійність). Я Вашої праці тепер довго не буду в себе тримати; я хотів би тільки загально ознайомитися з її змістом, після чого її Вам поверну. Пізніше, коли я дійду до цієї матерії в ході моєї власної роботи, я дозволю собі Вас ще раз просити позичити мені Вашу монографію.

Хочу Вам розказати дещо про мої пляни. На ближчий час, – передбачаю, що це затягнеться на яких два-три місяці, – мушу очистити бюро від деяких залеглостей. – Одне українське видавництво збирається видати збірку моїх есеїв і статей⁴⁰. Ідеться переважно про старі речі, що друкувалися по різних журналах. Я вже зладив макету; крім цього, щоб замкнути цикл, я останнім часом написав одну нову статтю, яка ще вимагає відредагування. – Маю в черновику три статті англійською мовою, між ними текст моєї доповіді, прочитаної в 1963 р. на з'їзді Американського історичного т-ва: «Карпатська Україна – народ у пошукуванні своєї індивідуальності» (е піші ін серч оф тер айдентіті)⁴¹. Ці речі теж хочу остаточно викінчити. – Коли позбудуся цих боргів – повернуся до праці про Галичину і буду її «орати», розділ за розділом. Я тоді не раз дозволю собі просити Вашої поради. Зокрема буду вдячний теж за практичні вказівки, як замовляти з Відня та Польщі мікрофільми потрібних книжок і брошур.

Я листуюся з польським істориком, Кшиштофом Дуніном-Вонсовічем, – спеціалістом по історії людового руху, – і хочу до нього звернутися за відповідними номерами К. Г, та П. Г., де були надруковані Ваші матеріали.

Дозволю собі переслати Вам мій реферат, що його я прочитав у 1963 році на «Кирило-Методіївській слов'янській історичній конференції» в Зальцбурзі⁴². Я дістав відбитки щойно перед кількома днями.

Прийміть, Пане Докторе, вислови моєї глибокої пошани,

[Іван Л.-Рудницький]

6

Лист Романа Роздольського до Івана Лисяка-Рудницького

17. IX. 1966г.]

Szanowny Panie Profesor,
persz usioho: diakuju Warn za wsi widbytky, a osobtywo za cinnu knyhu pro Drahomanowa! Na zal, ja ne wstyh szcze jiji proczytaty (tym bilsze, szczo dali choruju). Ale zhodom proczytaju i skažu Warn, jak wona meni podobalasia. Pokyszczto ja proczytaw tilky statti w «Slavic Review». Statua bezumowne cikawa i dobre (duze dobre) papu sana, ale cikawist jiji lezyt własne w tomu, szczo Wy – chocia ne marksist

– próbujcie postawyty ukraїnske pyttannia istoryczno, i to peredusim z toczky pohladu socialnoi istorii naszoho narodu! A ce bez sumniwu najbilsze prawylnyj i plidnyj «pidchid» do sprawy. Odnacze, dwa punkty wyklykajut w mene zastereżennia. I tak na st.

⁴⁰ Маються на увазі видавництво «Пролог» та збірка, що появилася у 1973 р. під назвою «Між історією й політикою: статті до історії та критики української суспільно-політичної думки».

⁴¹ Стаття залишилася неопублікованою; декілька її варіантів зберігається в архіві І. Лисяка-Рудницького (box 15, file 352). Її було використано при підготовці посмертної публікації статті з тим самим заголовком Див.: *Rudnytsky I.L. Essays in Modern Ukrainian History* / Ed. by P. L. Rudnytsky. Edmonton, 1987. P. 353-373; *Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. Т. 1. С. 451-470.*

⁴² Йдеться про статтю «Україна між Сходом і Заходом». Див.: *Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. Т. 1. С. 1-9.*

203 Wy pyszete:

«The Ukrainian peasantry had never known the system of the ‘repartition commune’, and they were undoubtedly more individualistically minded than the Great Russian muzhiks’.⁴³

Ce, szczo prawda, duze stare twerdzennia (można z nym strinutysia wże w narodoweckij literaturi 60-ych rr. myn[uloho] stolittia), ale tym ne mensze wono fałszywe. Najkraszczym dokazom cioho je opy sana mnoju podilśko-pokutśka «obszczyna» I Sono i 19oho stolittia, a dali – ukraińske «cząstkowe wołodinnia» zemli poperednych stolit⁴⁴. Własne dla cioho ja wysław Warn siohodni moju nimečku rozwidku pro «ostgalizische Dorfgemeinschaft»⁴⁵, de ja na st. 139-142, a krim cioho w uwazi 9 do st. 99 jakraz toju sprawoju zajmawsia. (Proszu meni ciu rozwidku pryslaty nazad, bo ce mij jedynyj egzemplar).

Mij druhyj punkt, ce Wasze poklykannia na Prahu i Rygu jak na dokaż toho szczo i na Ukraini z czasom mista ..zukurainizujut’sia». (St. 204.) Ale czy ta analogia wystarczaje?

– Sumniwajusia. Szczo prawda, Skrypnyk (zahlańte do joho zibranych tworiw) i wsi joho druzi w 20ych rr. były hłyboko perekonani, szczo istorija pide własne toju dorohoju, i też wony poklykalsia na prymir Prahy itd. Ale w ostatnich 30 rokach proces rusyfikacji Ukrainy duże pohłybywsia, i teper nawit’ Lwiv staw rosijśkym mistom... Wseż taky ja dumaju, szczo Skrypnyk i joho druzi były piasn, chocia proces «reukrainizacji» ukraińskich mist kudy składnijszyj, jak nam todi zdawałosia. Własne tomu ja dozwoływ sobi siohodni wysłaty Warn moju statejku z «Oborony» 1955 r.⁴⁶ (proszu ciu statti zaderżaty), deja – tak by mowyty «kriż slozy» – perekonuju samoho sebe, szczo nam n e sudytasia dola prowansalciw, szczo nasza mowa «n e konaje» itd. Ale, holownoji reczi ja w tij statejci ne pidcerknuw, – a same cioho, szczo sprawńnia «reukrainizacija» mist bude szczojno lodi možlywa, koly w radiańskomu Sojuzi pobidyť tendencija do socialnoji i politycznoji demokratiji, jaka na moju dumku stała siohodni conditio sine qua non⁴⁷ dalszoho rozwytku produkcyjnych sył, otże samoji ekonomiky radfianśkoho] Sojuzu. Ja hłyboko perekonanyj, szczo koły do cioho dijde, koly ludę w kraju matymut’ mozlywist’ borotysia za kardynalni prawa mowy, szkoły itd., na Ukraini pocznet’sia nowe «widrodzennia naciji», i tym razem kudy hłybsze, radykalnijsze jak w 1918-1919 rr. Własne z toji toczky pohladu ja dozwoły sobi pereslaty Warn ciu statti, chocia jiji polityczne nastawlennia Was może budę razyty. (Koły tak, to proszu w Was wybaczennia).

Siohodni ja wysław Warn takož rakopys mojejci praći pro «muzyćkych posliw» 1848-49 rr. Spodiwajusia, szczo Wy znajdete w tij praći deszczo nowoho j cikawoho.

Do reczi: Waszi dyskutanty w «Slavic Review» duże dribnoho kalibru lüde. Adams pysze «jak na mukach», a Pricak i Reszetar howoriat’ pro vse ynsze jak pro «dialectics of nation- building»⁴⁸. Wony oba «pypysujut’sia» swojim znanni (po nimečky takych ludej nazywajut’ «Klugscheisser»⁴⁹), ale korysty z jich pysannia jak kit napłakaw... Ne dywujusia, szczo Wy ne znały, szczo jim widpowisty.

⁴³ «Українське селянство ніколи не знало системи «земельно-передільної общини», і воно, безперечно, було більш індивідуалістично настроєне, аніж російські «мужики» (англ.). Див.: *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе. Т. 1. С. 149.

⁴⁴ Цей фрагмент листа І. Лисяк-Рудницький використав як примітку до пізнішої публікації своєї статті. Див.: *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе. Т. 1. С. 168 (прим. 21).

⁴⁵ *Rozdlosky R.* Die Ostgalizische Dorfgemeinschaft und ihre Auflösung // Vierteljahrschrift für Sozial und Wirtschaftsgeschichte. Wiesbaden, 1954. Bd. 41. Heft 2. S. 97-143.

⁴⁶ *Роздольський Р.* Ще про еміграцію і про українську справу // Оборона (Нюарк). 1955. 5 листопада. Підпис: Новий емігрант.

⁴⁷ Необхідною умовою (лат.).

⁴⁸ Маються на увазі коментарі професорів Артура Адамса, Джона Решетаря та Омеляна Пріцака до статті І. Лисяка-Рудницького «Роля України в новітній історії», які разом з нею були надруковані в одному номері журналу «Slavic Review» (Р. 217-255).

⁴⁹ Хитромудрий гі...нюк (нім.).

Proffesor] Wereszycki maw na dumci odnu z Waszych prac, ale ne znaju jaku.
Na cim kinczu. Z szczygym prywitom

Р. Роздольський

7

Лист Івана Лисяка-Рудницького до Романа Роздольського

30 вересня 1966[р.]

Високодостойний Пане Докторе,

Прошу Вашого вибачення, що досі не встиг відповісти на Вашого листа від 17 ц[ього] м[ісяця] У зв'язку з початком семестру в мене було багато праці. Надіюся, що Ваша хвороба вже проминула.

Ви зробили мені велику приємність Вашою позитивною оцінкою моєї статті у «Слявік Рівню». Багатьом землякам, які мали змогу її читати, вона не подобалася, – головно через те, що я визначаю Україну, як «неісторичну» націю. Загальна думка була така, що коментар Пріцака – Решетаря кращий за саму статтю: він більше «патріотичний» і більше «учений». Ніхто не може бути суддею у власній справі, отже я волів мовчати, але моя приватна опінія була, що згаданий коментар, не зважаючи на дещо претенсійну ерудицію, позбавлений чіткої концепції та плутаний у своїх ідеях. Мені було приємно, що знаходжу в Вашому листі підтвердження цієї оцінки. – Всетаки думаю, що стаття Пріцака – Решетаря виконала корисну службу, якщо йдеться про американських читачів, показуючи їм, що українська історія багатша фактами, проблемами і навіть науковою літературою, ніж снілося велетенській більшості американських спеціалістів. – До речі, ця стаття (бо вона виходить за межі коментару, а радше творить другу самостійну статтю) на 9/10 праця Пріцака, а Решетар тільки оформляв її стилістично й мовно. Обох авторів дуже добре знаю особисто. Решетар народжений в Америці, в родині лемків-москвофілів. По професії він не історик, але дослідник політичних наук («політікаль саентіст») і «советолог». Симпатії до українства збудилися в ньому, коли працював над докторською дисертацією про історію української революції 1917-20 рр., що згодом появилася книгою у видавництві Принстонського Ун[іверсите]ту⁵⁰. Книга, на мій погляд, доволі слаба, але єдина публікація на цю тему в англomовній науковій літературі й тому широко відома. Решетар дуже мила й порядна людина. – Пріцака знаю ще з довоєнних львівських часів. По своїй науковій спеціальності він орієнталіст-турколог і монголіст. У 1939 р. залишився у краю, скоро перейшов до Києва, де був асистентом акад[еміка] Кримського, з радянської армії попав до німецького полону, в 1943 р. виринув у Берліні, після війни закінчив студії в Гентингені, пізніше працював як професор у Гамбурзі, відносно недавно переїхав до Америки, де від двох років опинився в Гарварді. Один з дуже небагатьох людей мого покоління, що зробили визначну наукову кар'єру.

Я Вам вдячний за Вашу поправку щодо української земельної громади. Стаття ввійде в українській версії до збірника моїх есеїв, що мабуть появляться наступного року. Я не буду міняти тексту, але дозволю собі, з Вашого ласкавого дозволу, зачитувати відповідний уривок з Вашого листа у примітці.

Пассуса про «українізацію» міст на Україні я не вважаю за помилку. Я ж бо не сказав, що така українізація дійсно відбулася, тільки що, – судячи по аналогії інших країн з подібною структурою – вона, здавалося, лежала в іманентній

⁵⁰ Йдеться про книгу: *Reshetar John Jr. The Ukrainian Revolution, 1917-1920: A Study in Nationalism.* Princeton, N.J., 1952 (Передрук її здійснено у 1972 р.).

закономірності розвитку.

Вашу статтю про «Еміграцію й українську справу» я читав з приємністю. (До речі, що це за журнал був «Оборона»? Він, мабуть, ніколи не попадав у мої руки?) Ви даремне турбуєтеся, Пане Докторе, що Ваші думки мене можуть «шокувати». Навпаки. Хоч наші вихідні, так би мовити «світоглядіві», позиції досить, мабуть, далекі одні від одних, я не бачу між ними засадничих розходжень щодо оцінки сучасного становища української справи. Подібно як і Ви, я від довгого часу дотримуюся думки, що перспективи української справи залежать у першу чергу від демократизаційних процесів у СРСР та в цілому «соціалістичному бльоці». Іншими словами: в сучасній світовій дійсності нема місця для української політики сепаратизму; отже головне спрямування мусить бути на еволюцію відносин в самому СРСР. Щодо еміграції, то її основне завдання – стимулювати духовний фермент⁵¹ в Україні. Це завдання вона частинно виконує, але могла б його робити куди успішніше, як би не спадщина тоталітарного, фашистського націоналізму, яка досі тяжить над життям нашої діаспори... На цю тему було в мене кілька статей, м[іж] ін[шим] теж у польському журналі «Культура»⁵². При нагоді постараюся ці речі розшукати та переслати Вам для ознайомлення.

Я б тільки не погодився з одним місцем Вашої статті, де Ви кажете, що «суспільна міць і ціпкість» теперішньої російської комуністичної правлячої верстви менші, ніж у їхніх попередників, старого російського дворянства й бюрократії. Моя діагноза тут зовсім протилежна Вашій.

Коли вже говоримо про ці справи, дозвольте мені зробити одне критичне зауваження на маргінесі Вашої праці про Енгельса. На стор. 226 Ви говорите про Центральну Раду, як «буржуазну». Щоправда в офіційній радянській літературі ЦР раз-у-раз називають «буржуазною». Але ж бо це слово там уживають не як об'єктивний («вертфраер»⁵³) соціологічний термін, але як лайку. Я б уважав, що Центральна Рада не була буржуазною (на цьому місці хотілося б додати: «на жаль!»), ані щодо соціальної приналежності своїх членів (крім, може, рідких індивідуальних винятків), ані щодо тенденцій своєї політики й законодавства.

Вашої монографії про селянських депутатів 1848 р. я ще не встиг докладно прочитати, але вже навіть поверховне ознайомлення показує, що це капітальна й надзвичайно інтересна студія. Велике враження справляє використання Вами зовсім свіжих джерельних матеріалів. Не хочу бути недискретним, але дозвольте Вас запитатися, як Ви втяли цю штуку? Чи Ви призбирали ці матеріяли ще давно, під час Ваших студій у Відні, чи Ви мали змогу використовувати віденські архіви також останнім часом? Чи Вам присилають з Відня потрібні матеріяли в мікрофільмах?

Якщо я Вас питаюся про ці речі, то це не тільки пуста цікавість. Я думаю про мою студію про Галичину. Мені доведеться будувати її переважно на публікованій літературі (та й тут великий клопіт з книжками!), але бодай щодо деяких питань хотілося б могли сягнути до архівних джерел. Мене, наприклад, цікавить проблема про генезу й підложжя «Нової ери»: наскільки за цим стояв австрійський уряд. Дуже буду Вам зобов'язаний за добру пораду.

На закінчення дозволяю собі звернутися до Вас, Пане Докторе, з однією зовсім конкретною пропозицією. За останніх кілька років Українська Вільна Академія Наук у США (УВАН) влаштовувала щорічні історичні конференції. Щоб зорієнтувати Вас у характері цих імпрез, залучаю програму однієї з попередніх конференцій. Управа УВАН просила мене підготувати чергову історичну конференцію, що повинна відбутися в червні 1967 р. Моїм наміром є присвятити

⁵¹ В оригіналі помилково: фермент.

⁵² Nowy Perejasław // Kultura (Paryż). 1956. № 6 (104). S. 85-93; № 7-8. S. 138-148. Передрук, у кн.: Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. Т. 2. С. 285-305.

⁵³ Вільний від оцінки (нім.).

конференцію питанням новітньої історії Галичини. Отож запрошую Вас, Пане Докторе, до участі в конференції, якої генеральна тема так тісно пов'язується з Вашими власними науковими зацікавленнями. Я не знаю Ваших життєвих обставин, але, – якщо в Вас нема якихось поважних об'єктивних труднощів, – широ прошу не відкинути цієї пропозиції. Мені залежить на тому, щоб імпреза, що за її підготову⁵⁴ відповідаю, вдалася, а я переконаний, що Ваша участь рішально причинилася б до успіху конференції. А Вам теж може могло б бути цікаво зустрітися з земляками-науковцями. В цій хвилині я ще не можу гарантувати Вам сплачення коштів подорожі, бо це не залежить від мене, але я порушу це питання перед управою УВАН. Покищо не можу теж Вам ще подати цілої програми. Передбачаю, що разом буде чотири або п'ять доповідей. Я сам хотів би виступити з доповіддю, «Українська політична думка в Галичині сто років тому», – у зв'язку зі сторіччям австро-угорського та австро-польського Компромісу. Один молодший український історик⁵⁵ напів обіцяв доповідь про церковні реформи Марії Терези та Йосифа II в Галичині. (Про це в нього була магістерська праця). Хочу теж звернутися теж до д[окто]ра Іллі Витановича з Шікаго, якого може знаєте. Про інші можливості я ще не думав, але буду вдячний Вам сугестії, якщо Вам щось прийде на гадку.

Кінчаючи цього довгого листа, прошу прийняти запевнення
моєї глибокої пошани,

[Іван Л.-Рудницький]

Лист Романа Роздольського до Івана Лисяка-Рудницького

6. X. 1966[г.]

Szanowny Panie Profesor,
szczyre Wam spasybi za takoho obszurnoho j zyczlywoho lysta! Meni duze przyjemno, szczo my w tak bahato sprawach znachodymo spilnu mowu.

Diakuju Wam za wiadomosti pro Reszetaria i Pricaka. Baczu, szczo ja trochy zahnawsia, nazywajuczy jich «Klugscheisser». Ale jich stattia sprawdi buia ne do ladu, i razyt' własne swojeju (jak Wy kazete) «pretensioju erudycyjeju».

Szczo do «Oborony», to ce buw żurnalczyk pokijnoho Mykoly Cehlynśkoho. Cehlynśkyj buw odnym z najbilsz blyskucznych ukrainskych publicystiw, i jobo «Oboronu» szczo j dosi warto czytaty. (Może ja znajdu des' wydane mnoju propamiatne czyslo «Oborony» i wyszlu Wam joho. Pobačyżte, szczo ja ne pomyłajusia).

Ad «bürgerliche Zentralrada»⁵⁶: Zapewniuju Was, szczo ja używ cej adjektyw ne w derogatywnomu, a wykluczno w sociologicznomu sensi słowa. Insza ricz (i w tomu przyznaju Wam raciju), szczo ja powynen buw howoryty ne pro «bürgerliche»⁵⁷, a pro ..kleinbürgerliche» Zentralrada⁵⁸; ce poprostu lapsus calami⁵⁹.

Duże mene tiszyt', szczo Was zainteresuwala moja studija pro «muzyćkych posłiw» Г De ja wziaw dżereła? – Ce duże dowha istorija. Popersze, ja porpawsia szczodenno w widsńskich archiwach w rr.1927-1933, a potim w lwivskich archiwach w rr.1934-9 (archiwni uriadnyky neraz z mene kepkuwały, szczo ja tak by mowyty naležu wże do «sztabu»); a po druhe, ja maw czerez try roky newełyczku stypendiju awstrijskoho uriadu, z dodatkamy wid Philosophical Society w Philadelphii, i wid Social Research

⁵⁴ Так в оригіналі.

⁵⁵ Мова йде про Мирослава Лабуньку (див. наступні листи).

⁵⁶ Щодо «буржуазної Центральної Ради» (лат., нім.).

⁵⁷ Буржуазну (нім.).

⁵⁸ Дрібнобуржуазну Центральну Раду (нім.).

⁵⁹ Мимовільна помилка, описка (лат.).

Council w Nowim Yorku. W rezultati, ja mih 1957-1960 ponad try i piw roky sydity w Widni i rytysia w tamosznych archiwach. Wyslidom – czy radsze cillu – tych stypendij bulą moja knyżka pro Josyfa II⁶⁰, jaku Wam w darunku posylaju*, a z druhoho boku moja – na žal szcze ne dokinczena – monografia pro berestejskyj myr 1918 r.

Ja, rozumijetsia, duze rady wby Wam zaskoczyty bodaj na dwa-try misiaci do Widnia! ! Tam znajdete w Haus-, Hof- und Staatsarchiv duze bahato materialiw pro sprawy, jaki Was interesujut'. Czasiw «Nowoji Ery» ja sam ne studiuwaw, ale ja pewnyj, szczo w t[ak] zw[anomu] Informationbüro za ti roky znajedet'sia⁶¹ neodno, szczo budę dla Was cikawe. Krim cioho trebaby zahlanuty do protokoliw Ministerratu, do aktiw Reichsratu (?), i do aktiw ministerstwa wnutrisznych spraw. (Teper Administratives Archiv, cilkom nedaleko wid Staatsarchivu; ale ne znaju, czy akty jich z tych rokiw ne były znyszczeni w pożari 1927 r.).

Szczdo do planowanoji konferenciji istorykiw, to ja z ochotoju poskilky szcze budu w żywych – na nejji pryjidu. Cry zmožu wypraciuwaty jakyjs referat, zalezatyme wid mojoho stanu zdorowia. (Na szczastia wono poprawlajetsia, i nezabarom ja zacznu wże normalno praciuwaty).

Zabuw szcze zhadaty, szczo widenśka Nationalbibliothek maje bezlicz Ucrainica. (W starij Austrii kożda drukarnia musila posylaty do Nationalbibliothek t[ak] zw[ani] Pflichtexemplare). Otže znajdete tam wsi halyčki wydannia. Ja prymfirom] znajszow tam wydawanij Lewkom Jurkewyczem (Rybalka) teoretycznyj organ peredwojennoji ukr[ajinskoji] socialdemokratiji, «Nasz Holos». Ce zwyczajne interesni i warti studij ricznyky! Na žal, meni wze ne dowedet'sia jich wykorzystaty..., chocia maju tut oryginal[n]ych 8 czyseł «Borotby,» jaku Jurkewycz wydawaw 1915-6 w Żenewi i takož fotografiju toji wyznacznoji ludyny.

Na cim kinczaju. Z szczyrym prywitom
Wasz

Р. Роздольський

* Kolyb Wy mały ochotu czy taty ciu práciu, to proszu Was, zaczynajte wid 13oho rozdilu! Wse poperedne - chocia ważne - ale duze nudne i može interesuwaty tilky wużkych specialistiw.

P.S. Ja proczytaw wze Waszu rozwidku pro Drahomanowa i wona meni na zahal duze spodobalasia. Ale pro ce inszym razem (tobto pro moji zasterezennia).

Філадельфія, 16 жовтня 1966 [р.]

Високодостойний Пане Докторе,

Дякую Вам за листа від 6 ц[ього] м[ісяця], а передусім за Вашу ласкаву згоду взяти участь у черговій історичній конференції УВАН, що плянується на червень 1967 року. У зв'язку з цим у мене до Вас прохання: я був би вдячний, коли б Ви вже тепер оформлювали заголовок Вашої доповіді. Мені здається, що підходячий заголовок був би «Українські селянські послы в австрійському парламенти 1848-9 року», або щось подібне. Але чекатиму Вашого рішення. – До п[ана] Витановича я ще не встиг написати. Про цілу програму конференції поінформую Вас, коли матиму відповіді від панів, що до них звертаюся.

Вчора, повернувшись з Нью-Йорку, застав я Ваш пакунок. Ви зробили мені

⁶⁰ Див. посилання 10 у передмові до цих листів.

⁶¹ В оригіналі помилково: znajedet'sia.

правдиву приємність Вашою книгою про Йосифа П. Я Вам вдячний за гарний дарунок. Але почуваюся до обов'язку сказати Вам, що я цю книгу вже раніше мав у своїй бібліотеці: я собі її перед кількома місяцями замовив з Європи. У Вас, певне, нема багато авторських примірників. Тому, якщо бажаєте, я Вам міг би переслати свій примірник, затримавши собі Ваш, який цінний з уваги на внесені Вами авторські поправки до тексту. З другого боку, якщо Вам на цьому не залежить, я подарував би мій примірник для бібліотеки УВАН. Чекатимو Вашого розпорядження.

Вчора мені вночі не спалося і я одним духом прочитав номер «Оборони», присвячений пам'яті Миколи Цеглинського. Я намагаюся збирати всі матеріали, що стосуються історії української політичної думки, й ця публікація творить цінний внесок до моєї збірки. У зв'язку з цим, насовуються мені різні рефлексії. Нема сумніву, що пок[іийний] Цеглинський був визначною індивідуальністю та талановитим публіцистом і приходиться жаліти, що він опинився в ізоляції, так що його голос доходив тільки до вузького кола його товаришів і однодумців. Це не значить, що я погоджуюся з багатьма думками Цеглинського. З методологічного⁶² боку, я знаходжу в його статтях (якщо уривки, надруковані в меморіальному номері «Оборони», можна вважати за репрезентативні) забагато «моралі», а замало аналізу. Це не значить, що я вилучую етичний момент у підході до суспільних проблем, але вважаю, що ним треба оперувати обережно. От напр[иклад] статті Цеглинського, скеровані проти «Союзу Визволення України», їхній зміст – це моральне засудження керівників СВУ, а не спроба доказати речевою аналізою, чому політична концепція, що її заступав СВУ, помилкова. Подібний нахил до «мораліні» пробивається теж у статтях з пізнішого часу. Приносить честь Цеглинському, що він у 1930-их рр. поборював гітлеризм та українські симпатії до Гітлера; хоч і тут була б потрібна аналіза тих об'єктивних факторів, які спонукали велику частину, чи більшість, українців галицько-волинських земель «орієнтуватися» на Німеччину. (Можу це сказати з чистим сумлінням, бо якщо йдеться про мене особисто, я був завжди противником чужого і рідного фашизму). Ще одне: передруковані статті свідчать, що Цеглинський не був «поплентачем» радянського режиму. А все ж, здається, що в підході до нього в Цеглинського були інші, більш «м'які» критерії, ніж в підході до інших систем. Наприклад] Цеглинський уважав відповідальним за безробіття в США саму капіталістичну систему (стаття «Діяна і Маргарита» й ін.); але даремно шукати за аналогічним засудом радянської системи у статті присвяченій справі голоду 1933 року в Україні. Врешті мушу признати, що мені психологічно далекий той «народницький комплекс», що був центральний у мисленні пок[іийного] Цеглинського. Це останнє ствердження, очевидно, не речева критика, але визнання того факту, що я розглядаю суспільні питання в іншій перспективі, ніж це робив пок[іийний] Цеглинський. А втім «народницький комплекс» був дуже типовий для великої частини того покоління української інтелігенції, що до нього належав Цеглинський. Ці самі мотиви можна знайти в Винниченка, Грушевського, Павлика (типова постать!) і багатьох інших. Як історик, я намагаюся розуміти цей світогляд, але, признаюся, ця струна «не грає» в моєму серці. – Але я розбалакався, за що прошу Вашого вибачення.

Прийміть, Пане Докторе, вислови моєї щирої пошани,

[Іван Л.-Рудницький]

⁶² В оригіналі помилково: методологічного.

20. X. 1966[r.]

Szanownyj Pane Profesor,
spasybi za Waszoho (takoho cikawoho!) lysta. Zacznu wid Waszoji ocinky pysań Cehlynśkoho.

Wy duże prawylny widmityly, szczo w Cehlynśkoho buw sylnyj «duszok» «narodnyctwa». Ne dywnycia. Wsi ukraiński marksisty (chocza ce dowoli szyroke poniattia) tak czy ynacze wyszły wid drahomaniwstwa, tohto – wid narodnyctwa. Ce buw nasz specyficzny ukraiński «koloryt»). Tomu to u wsich nych perechid do marksizmu buw społuczenyj z borot'boju (neraz duże boluczoju i zatiažnoju borot'boju) proty drahomaniwśkich tradycij. Odni tych tradycij cilkom wyzbulysia, w ynszych (prym[irom] u pokijnoho Cehlynśkoho) zalyszky ich były do samoho kincia.

(Rozumijetsia, ja howoriu tut pro «drahomaniwstwo» jak pro suspilno-politycznu ..ideologiju». a ne pro Drahomanowa jak myślytela i wczenohto!)

Szczu do mene samoho, to ja ne buw odnopartijcem Cehlynśkoho. Prawda – oba my wyszły z USDP, ale my należały do rżnych pokoliń, i naszi dorohy rozijšlysia duże skoro; bo wże w 1917 r. Nablyzywsia ja do neho szczojno pid sam joho kineć, tym szczo widwidaw joho pered joho smertiu i tym, szczo napysaw dwi statti dia joho «Oborony». Odnu tu, szczo ja Warn peresław, a druho pro moji pereżywannia w oswiencimśkomu «labori smerty», jakoho nedobrowilnymkwatyrantomja buw pidczas wijny⁶³.

Widnosno «Sojuzu Wyzwołennia Ukrainy»: Wasz zakyd postilky neoprawdanyj, szczo statejky Cehlynśkoho pro toj «Sojuz» były tilky prynahidni i torkały sia podrobyć. Riczewu analizu polityky ..Sojuzu daw w ženewskij «Borot'bi» Jurkewycz (Rybałka) i wona rozumijet'sia daleko hlybsze wid toho, szczo pysaw pro «Sojuz» Cehlynśkyj. A zresztuju, nawit ti joho statejky nadto ľahidni, a ne nadto hóstri! Bože mij, kołyb Wy znały, jaka nejmowirno skandalna – pid politycznym i moralnym ohladom – je «sekretna» istorija «Sojuzu Wyzwołennia Ukrainy», jak wona predstavľajet'sia na osnovi 4 prehrubych kartoniw w «Politisches Archiv» ministerstwa zahr[anycnych] spraw u Widni! (Kołyb ci, szczo gloryfikujut' siohodni toj «Sojuz», były z tymy kartonamy poznajomieni, jim mabut' widchotiľosiab zaczypaty tu newidradnu temu...) Zwyczajne, pro ce teper nijakowo pysaty, bo szcze żywut' dejaki z cżeniw «Sojuzu», ale bud'te pewni, szczo Cehlynśkyj (jakyj buw sam czerez dwa misiaci emisarem «Sojuzu» w Bukareszti*) ne pereborszczuwaw w swojij krytyci.

Nezrozumilyj meni Wasz zakyd, szczo mowlaw w Cehlynśkoho były w pidchodi do radiańskoho režimu «bilsz miahki» kryterii, jak u pidchodi do kapitalizmu. Ależ oczewydnno: koždyj marksyst «osudźuje» (czy radsze: widkydaje jak neracionalnu) samu kapitalistycznu systemu: ale nijakij marksyst ne widkydaje jak takoji socialistycznoji systemy. – nawit' koły win je najbilsz riszczym proty wnykom stalinizmu i toho režimu, jakij je siohodni w radiańskomu Sojuzi... Inaksze win ne buw by marksistom, to znaczyt' ne buw by perekonanyj, szczo kapitalistycznyj ustrij widzyw swij czas, perestaw buty progresywnym i tomu musyt' buty zastupljenyj inszym, kolektywistycznym ustrojem. (Ale ne choczju wdawatysia w «polityku»).

Szczu do knyżky pro Josyfa II, to Wy spokojno podarujte jiji bibliotfeci] UW AŃ, zaderżawszy sobi mij prymirnyk. Wy baczyste z nioho, jak straszno nechľujno Państwowe Wydawnictwo Naukowe ciu knyżku wydało, z jakoju masoju pomytok! Mymo cioho, ja jim wdiacznyj, bo nijake austrijske wydawnictwo ne chotiľo toji knyżky bez zmin nadruku waty; dla nych Josyf II zanadto welykij «rewolucjoner»!...

Widnosno mojeji «dopowidi», to ja rozumijet'sia howoryw by pro «ukraińskich selańskich posliw w austrijskomu parlamenti 1848/49 rr.» (A może cikawisze i

⁶³ *Роздольський Р.* Невільники і смертники в двох таборах. Спомин про Освенцім і Біркенау // Оборона (Нюарк). 1956. № 7. Січень. С. 9-10. Підпис: Очевидець. Передрук: Діялог (Торонто). 1984. Ч. 10. С. 84-88.

pożyteczniejsze było by daty korotku dopowid' pro Ucrainica i Galiciana w widsenskich archiwach?) – Ale czyja sprawdi zmozu pryjichaty i howoryty, zalezatyme mit⁶⁴ stanu mojoho zdorowla. Pokyszczu wono poprawlajetsia, ale do czerwnia szcze daleko, a z serce wy my neduhamy nikoły ne možna znaty, szczo bude...

Ce pokyszczu wse.
Z serdecznym prywitom
Wasz

Р. Роздольський

Ja ne znaw pro ce koły brawsia za redaguwannia posmertnoho czysła dla Cehlynśkoho, bo win do toho nikoły ne przyznawawsia. Odnacze w ludej buwajut' neraz «sekretni istoriji», jaki jich czerez cile zyttia pereslidujut' nawit' koły wony dokazały swojeju piznijszoju dijalnistiu, szczo ce były tilyky «pomyłky mołodosti».

11

Лист Івана Лисяка-Рудницького до Романа Роздольського

Філадельфія, 18 листопада 1966[р.]

Високоповажаний Пане Докторе,

Прошу Вашого вибачення, що досі не встиг відповісти на Вашого листа від 20. X. Останніми тижнями я був дуже зайнятий працею в коледжі та деякими невідкладними позашкільними справами. А втім я хотів домовитися з іншими учасниками проектованої історичної конференції УВАН.

Сьогодні мені приємно поінформувати Вас, що програма історичної конференції вже зложена. Виглядає вона наступне: 1. Мирослав Лабунька, «Церковна політика австрійського просвіченого абсолютизму в Галичині». 2. Роман Роздольський, «Галицькі селянські послы в австрійському парляменті 1848-49 року». 3. Іван Лисяк-Рудницький, «Українська політична думка в Галичині сто років тому». (Хочу розповісти про австро-польську угоду 1867 р. та про політичні позиції тогочасних «старорусинів» і народовців, до чого в мене є деякі цікаві матеріяли). 4. Ілля Витанович, «Проблема еміграції, у зв'язку з національною й соціальною боротьбою в Галичині кінця ХІХ – початку ХХ століття». 5. Кость Паньківський, «Спогади про українських галицьких політиків покоління з-перед першої світової війни». – Мені здається, що це інтересна програма та що можна надіятися, що конференція пройде успішно. – Як я Вам писав раніше, конференція передбачена на половину червня, себто негайно після закінчення академічного року й ще заки пічнетесь огірковий сезон.

Повертаюся до питань, що були предметом нашої дискусії. – Коли я писав, що пок[ійний] Цеглинський засуджував Союз Визволення України з «моралістичних» позицій, мав я на увазі наступне: Цеглинський уважав, що керівники СВУ «стрєфнілися» самим фактом співпраці з урядовими чинниками Центральних Держав, на що вони, як соціялісти, не мали морального права. Власне цю тезу Цеглинського я назвав «мораліною». Ви ж у Вашому листі говорите про щось цілком іншого: про те, що в діяльності СВУ було багато неетичних, скандальних моментів. Можливо, що Ви маєте рацію, але признаюся, що про якусь особливу скандалістику в діяльності СВУ мені не доводилося чути, хоч я віддавна цікавлюся історією новітньої української політики. З кол[ишніх] керівників СВУ я особисто зустрічав трьох, Скорописа-Йолтуховського, В. Дорошенка й А. Жука; жоден з них не справив на мене, як людина, негативного враження, але, очевидно, до таких об'єктивних

⁶⁴ Так в оригіналі.

вражень не можна прив'язувати надто великої ваги, тим більше, що мої контакти з цими панамі були поверховні. – Не знаю, чи Вам відомо, що в останніх роках про СВУ кілька наукових статей, спертих на архівних джерелах, написав австрійський історик, Вольфдідер Біль⁶⁵. – Щодо акції Л. Юркевича за воєнних років та його журналу, «Боротьба», про що Ви згадуєте, то про це існує студія пок[ійного] Д. Дорошенка, що мав до розпорядження архів Юркевича, п[ід] заголовком] «З історії української політичної думки за часів світової війни» (Прага, 1936). Ця праця становить бібліографічну рідкість, але я маю примірник і, коли б Ви бажали, міг би її Вам позичити.

Я дозволив собі вислати Вам недавно подарунок з відбиткою моєї статті про В. Липинського⁶⁶ та з книгою Андрія Білинського, «Ми і світ»⁶⁷, що її проситиму звернути. (Статтю про Липинського прошу ласкаво затримати). В книжці Білинського зверніть, будь ласка, увагу на розділ, де поміщена моя листовна дискусія з автором. Це допоможе Вам зорієнтуватися в моїх ідейних позиціях. Кілька слів інформації про Білинського. Він трохи старший за мене. Коли я поступив на Львівський університет у 1937 р., він уже був видатним націоналістичним студентським діячем. Вдруге ми зустрілися в Берліні в 1940 р. Білинський уже тоді починав відходити від націоналізму-оунізму, переживав ідейну кризу. Під кінець 1941 р. він повернувся до Галичини, але я далі зберігав з ним контакт. Коли в 1944 станула на порядку справа дивізії «Галичина», А. Білинський зголосився туди, хоч мав змогу цього не робити; я, в імені цілого гурта товаришів, перестерігав його, що «з цієї муки не буде хліба», але він, звичайно, не послухав поради. Після битви під Бродами пропав за ним слід і його товариші вважали, що він поляг. Але в 1955 р. він несподівано з'явився в Німеччині, провівши десять років у советських таборах як воєннопонений і політичний в'язень. Відпустили його, у зв'язку з післясталінською відлигою, на тій основі, що в нього було німецьке громадянство. Про те, як на світогляді А. Білинського відбилися його переживання – свідчить його книга. За останні роки Білинський влаштувався як науковий співробітник «Інститут фюр Острехт»⁶⁸ в Мюнхені, має ряд друкованих праць про право СРСР і сателітних країн. (Я забув згадати, що по освіті він юрист, доктор права). Українською мовою, крім теоретичної студії, яку я Вам переслав, він видав ще книгу мемуарів, «В концтаборах СРСР, 1944-1955». Найцікавіше в ній – переказ політичних дискусій, що відбувалися в лагерьох.

Якщо Вам дозволить час і здоров'я, я був би радий почути Ваші завваги до моєї праці про Драгоманова. – Вас буде цікавити звістка, що 10 грудня відбудеться в Нью-Йорку конференція УВАН, присвячена пам'яті Драгоманова, що на ній я маю виголосити доповідь п[ід] з[аголовком] «Радянська «реабілітація» Драгоманова».

Сподіваюся, що цей лист застане Вас у кращому здоров'ї.

Прийміть, Пане Докторе, мій щирий привіт

⁶⁵ Bihl W. Österreich-Ungarn und der 'Bund zur Befreiung der Ukraine' // Österreich und Europa: Festgabe für Hugo Hantsch zum 70. Geburtstag. Graz, 1965. S. 505-526; Die Tätigkeit des ukrainischen Revolutionärs Mykola Zaluzniak in Österreich-Ungarn // Jahrbuch für Geschichte Osteuropas. Neue Folge. Bd. 13. 1965. S. 226-230.

⁶⁶ Стаття про В. Липинського виходила друком тричі (Лисяк-Рудницький І. Вячеслав Липинський: історик, політичний діяч і мислитель. 5. IV. 1882 – 14. VI. 1931 // Сучасність. 1961. № 6. С. 74-90; Його ж. Вячеслав Липинський – історик, політичний діяч і мислитель // Державницьким шляхом. 1963. Червень. С. 3, 7; Його ж. Липинський Вячеслав // Енциклопедія Українознавства / Гол. ред. В. Кубійович. Париж; Нью-Йорк, 1962. С. 1292-1293; передрукована у кн.: Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. Т. 2. С. 131-148). Із тексту листа незрозуміле, копія власне якої публікації була вислана Р. Роздольському.

⁶⁷ Білинський А. Світ і ми. Аналіза української політики на тлі конфлікту вільної демократії з комунізмом. Мюнхен; Чикаго: Накладом В-ва «Орлик», 1963. На с. 266-292 цієї книжки вміщено «Моє листування з д-ром І. Лисяком-Рудницьким».

⁶⁸ Інститут східного права (нім.).

25. XI. 1966[r.]

Szanownyj Pane Profesor,

szczyre spasybi za lysta i za posyłku! I ne hniwajtesia, proszu, szczo szczojno teper za ciu posyflcu Warn diakuju. Ricz w tomu, szczo Europäische Verlagsanstalt w Frankfurci chce napeczataty moju pracę pro istoriju i metodologiju Marksowoho «Kapitału»⁶⁹ i szczo ja «na gwałt» muszu pryhotowyty ciu pracę do druku... (Pysaw ja jiji w rr. 1950-1955, ale szczojno teper, z okaziji stolittia Marksowoho «Kapitału», znajszowsia na neji wydawec). Ce straszna robota (760 storinok maszynopysu), ale ja rozumijetsia duze radyj, szczo takoz ta praca wyjde na świt!

Szczo do planowanoji Warny konferenciji istorykiw: Poskilky budu siak tak zdorowyj. to pryjdu – szczob poznajomytysia z lud'my (a w perszu czerhu z Warny), i szczob pobaczyty starych znakomych, Pańkiwśkoho (my oba chodyły do toji samoji gimnaziji) i Wytanowycza.

Szczo do «Sojuzu Wyzwolennia Ukrainy», to Wy majete raciju, koły pidczerkujete, szczo ni Doroszenko, ni Żuk (Skoropysa ja ne znaw) ne sprawiły «negatywnoho wraźinnia». Ale jak raz wony były tak by mowyty zowsim druhoriadni figury, «dribni uriadowci» i niczoho bilsze. Prawdy wymy kermanyczamy «Sojuzu» były Mełenewśkyj i Żalizniak – oba krajno opaskudzeni typy! Mełenewśkyj wycyhanyw u Austrijciw i Nimciw desiatky tysiasz koron i marok na mnymyj «desant» Ukr[ajinśkych] Siczowych Strilciw w... Odessi (!), a w Żalizniaka widenśka policija skonfiskuwała pisma donosu Cehłynśkoho 500.000 koron, kotri win widłyzyw sobi «na czornu hodynu»... Ale nawit' Wasze widriźnennia pomiż politycznym i moralnym aspektem sprawy – na zahał prawy Inę – w danomu wypadku zwody t' na maniwc! Ricz bo w tomu, szczo predstawnyky «Sojuzu» obiciały Austrijciam i Nimciam, szczo wyklyczut wełyke nacionalne powstannia na naddniprianskij Ukraini, koły tam ne bulo absolutno nijakoho separatystycznoho ruchu. W tij sytuaciji predstawnykam i kermanyczam «Sojuzu» dowodylosia brechaty, tworzyty fiktywni «organizaciji», posłuhuwatysia fiktywnymy «emisaramy» z Ukrajiny itd. Otze – sama «polityka» prywodyła «Sojuz» do wsiakoho rodu oszukańczych i nemoralnych krokiw!... (Do reczi: «Sojuz» zwjazawsia z dwoma ludciami, kotri po swidoctwu austrijśkych aktiw były riwnoczesno nimeckymy i carśkymy agentamy (spiwrobotnykamy «Ochranu») – zi Stepankiwśkym i z Rafałowyczem. Toj samyj Stepankiwśkyj, pro jakoho Wy zhadujete w Wasziz rozwidci pro Łypynśkoho).

Ale dowoli pro ci paskudstwa. Ja buw by Warn nezmirno wdiazchnyj. kołyb Wy były łaskawi pożyczty ty meni na korotkyj czas studiju Dm. Doroszenka pro Jurkewycza! Ja budu berehty jiji jak oka w hołowi, i pryszlu Warn jiji rekomendowanoju⁷⁰ pocztoju nazad.

A propos: de znajty stattiw Bihla pro «Sojuz»?

Szczo do knyżky Bilynśkoho, toja zaczaw jiji czytaty, ale w związku z nespodowanym drukom mojej pracy w Nimeczczyni musiw widklasty na bik. Možu powernutysia do neji szczojno w siczni – poskilky Warn eia knyżka teper szcze ne potribna? Knyżka duze interesna, osobly wo z «psychologicznoji» toczky pohladu, bo

⁶⁹ Rozdolskyj R. Zur Entsehungsgeschichte des Marxschen 'Kapital' (Der Rohentwurf des 'Kapital' 1857-1858). Frankfurt, 1968.

⁷⁰ В оригіналі помилково: rekomandowanoju.

autor duze naiwno zmiszuje sprawznyj marksizm z joho staliniwskoju karykaturaju. Ale pro ce piznijsze, koły wstyhnu proczytaty samu knyżku.

Szczo do Waszoji pracy pro Drahomanowa, toja zaczerknuw sobi ti miscia, pro jaki chotiwyby z Warny dyskutuwaty, – i jak tilky matymu chwyłynku wilnoho czasu, pro nych napyszu. (Bud'te łaskawi, przyslit' meni po zmozi Waszu dopowid' z 10 hrudnia!)

Z serdecznym prywitom

Wasz

Р. Роздольський

13

Лист Романа Роздольського до Івана Лисяка-Рудницького

21. XII. 1966[р.]

Шановний Пане Професор,

щире спасибі за книжечку Дорошенка. (Сьогодні прийшла). Це незвичайно цінна річ, і я значну її частину мушу експертувати. Але найдалше до двох тижнів поверну її Вам назад. – Ще раз щиро дякую!

При цій нагоді хочу Вам і Вашій дружині (бо Ви мабуть жонаті?⁷¹) побажати Веселих Свят і Щасливого Нового Року! Ваш

Р. Роздольський

14

Лист Івана Лисяка-Рудницького до Романа Роздольського

28 лютого 1967[р.]

Високоповажаний Пане Докторе,

Пишу кілька слів, щоб пригадатися Вашій ласкавій пам'яті. Сподіваюся, що Ви пам'ятаєте про плямовану конференцію УВАН та Вашу доповідь. Точну дату конференції (перша половина червня) подам Вам згодом.

Не гнівайтесь, що я досі затримав манускрипт Вашої праці про галицьких селянських депутатів. Я був зайнятий іншими речами й до моєї більшої студії про історію Галичини зможу повернутися щойно вліті. Чи дозволите мені до того часу затримати в себе Ваш манускрипт? Буду щиро вдячний. У Вас є три мої книжки: А. Білинський, Д. Дорошенко та відбитка дискусії зі «Славик Рівю». Чи ці речі Вам ще потрібні?

При цій нагоді пересилаю відбитки двох моїх рецензій, що появилися останнім часом.

З висловами пошани й щирого привіту,

Ваш

[Іван Л.-Рудницький]

15

Лист Романа Роздольського до Івана Лисяка-Рудницького

10. III. 1967[р.]

⁷¹ І. Лисяк-Рудницький розлучився зі своєю першою дружиною Мері Джоан Бентон у 1964 р., а в 1966 р. вони офіційно розірвали шлюб. Улітку 1968 р. він одружився вдруге, з Олександрою Черненко.

Szanownyj Pane Profesor,

persz usioho – ne hniwajtesia, proszu, szczo ja tak dowho mowczaw i ne widylyw Wam nazad knyzok! Ja dosi buw straszno zaniatyj i ne maw chwylynky wilnoho czasu. Szczo prawda, ja wyslaw wze pered misiacem wydawcewy holownu czastynu rukopysu (620 storinok maszynowoho pysma); ale nad resztoju (190 storinok) ja dosi muczusia i szczojno na druhuj tyzden zmozu jiji widislaty... Pisl a cioho obiciuju sobi dowhyj widpoczynok. i todi matymu nareszti czas i na czytannia knyzok i na korespondenciju. Prawda, szczo treba bude czytaty korekty, – ale ce wze piw bidy.

Posylaju Wam z podiakoku nazad knyzky. Knyzeczka Doroszenka duze cinna i ja z neji czymalo nawczywsia. Ale Doroszenko daremne boronyt Sojuz Wyzwolennia i Melenewskoho. Bo wystane proczytaty nadrukowanoho nym samym lysta Melenewskoho do Lenina, szczo pobaczyty, jakoho kalibru ludyna buw toj Melenewskij... Jak hlupo win próbuje oszukały Lenina, szczo mowlaw hroszi, jakymy korystuwawsia Sojuz (hrubi tysiacy koron i marok!) iszly ne wid Centralnych Derzaw, a ... wid amerykanskych ukrainciw!...

Zwyczajno, ja ne chocz u «moralizuwaty», majucy na dumci choczby Pilsudskoho, kotryj tez zwiazanyj buw z Centralnymy Derzawamy i tez braw wid nych wsiaku pomicz (takoz hroszewu). Ale jaka riznycia w «kalibri» pomiz Pilsudskym a naszymy Melenewskymy, Doncowymy, Zalizniakamy... Tut pokazujetsia prawdywist pohowirky: si duo faciunt idem, non est idem⁷². Szczo mene lakaje w cilij tij sprawi, ce ne te, szczo Sojuz Wyzwolennia zwiazawsia z uriadamy (z nacionalistycznoji toczky pohladu ce ne bulo nijakym zlom), ale te, szczo keriwnyky Sojuzu byly taki dribnenki ludę, a poczasty nawit awanturysty. Ale Wy budete kolys u Widni i matymete⁷³ sami zmohu prostudijuwaty akty, jaki widnosiatsia do toji sprawi i todi pobaczyte, szczo ne ma czoho wybiluwaty czome, jak robyw Doroszenko; bo komu z toho koryst? Nacionalna ukraińska sprawa i jiji istorija – powirte meni, kraszcza bez Melenewskych, i nam niczoho stydatysia ani Siczowych Strilciw, ani Wyzwolnoji borotby 1918-9 rr.

Ale ja rozpysawsia, chocz ne chotiw powertaty do sprawi, w jakij ne mozu skazaty niczoho nowoho.

Szczu do knyzky Bilinskoho, to wona robyt jakes dywne wrazzinnia. Win swoho rodu «sminowichoweć», podobnyj w dejakij miri do tych, jakych bulo tak bahato na poczatku 20-ych rokiw. Ale koly todizne «sminowichowstwo» bulo subiektywno szczyre i obiektywno zrozumile, to siohodni «sminowichowstwo» zmachuje na «realnu polityku» i «uhodowstwo».

Widnosno Waszoij dyskusiji z Bilynskym, to wona duze interesna, chocz wy oba robyte na moju dumku tu pomyłku, szczo berete siohodnisznej «komunizm» at its face value⁷⁴. Zwidsil cilyj riad pomyłok i neporozumin. Ale pro vse te podyskutujemy pry ynsziji nahodi, koly w Was bude czas i ochota...

Szczyro Warn diakuju⁷⁵ za obi widbytky ! Wy majete bezumowno raciju, koly pyszete w Wasziji recenziji knyhy Bilinskoho⁷⁶, szczo ukraińska sprawa daleko ne beznadijna -ja toji samoji dumky. Procesy na powerchni i procesy w hlybyni, ce dwi rizni reczi, a własne na ti procesy w hlybyni treba rozrachowuwaty.

Z serdecznym pry witom

Wasz

Р. Роздольський

⁷² Якщо двоє роблять одне й те саме, не є це те саме (лат.).

⁷³ В оригіналі помилково: matymete.

⁷⁴ За його зовнішнім виглядом (англ.).

⁷⁵ В оригіналі помилково: diakuja.

⁷⁶ Див.: Soviet Studies. 1967. Vol. XVIII. № 3. January. P. 380-383.

Лист Івана Лисяка-Рудницького до Романа Роздольського

Філадельфія, 27 квітня 1967[р.]

Високоповажаний Пане Докторе,

Передусім прошу Вашого вибачення за те, що я досі не встиг подякувати Вам за надіслані Вами дані про національний склад населення Галичини в 1783 р. Ці цінні інформації мені придадуться й я Вам зобов'язаний за Вашу ласкаву уважливість.

Головна ціль цього листа – повідомити Вас, що історична конференція УВАН, що про неї ми з Вами давніше домовлялися, призначена на дні 17 і 18 червня. Тому що вже незадовго доведеться друкувати повідомлення, я хотів Вас просити підтвердити Вашу участь у конференції, що на неї я дуже розраховую.

Я Вам раніше писав про пляновану програму конференції. В неї довелось внести деякі зміни й вона виглядає тепер так. Субота, 17 червня: 1. Мирослав Лабунька, «Церковна політика австрійського просвіченого абсолютизму в Галичині»; 2. Роман Роздольський, «Селянські послы в Галичині в австрійському парламенті 1848-49 року»; 3. Іван Лисяк-Рудницький, «Австрійсько-польський компроміс 1867 року та українська політична думка». Неділя, 18 червня: Леонід Рудницький, «Еволюція світогляду Івана Франка у світлі його перекладацької діяльності»; 5. Ілля Витанович, тема доповіді досі не устійнена, але вона стосуватиметься економічного стану Галичини на переломі століття; 6. Степан Ріпецький, «Політична думка українського січового стрілецтва».

При цій нагоді мушу порушити одне «делікатне» питання. Управа УВАН не має засобів, щоб оплатити учасникам конференції кошти подорожі й побуту в Нью-Йорку. Мені надзвичайно прикро, але не бачу іншого виходу: доповідачам доведеться самим оплатити ці видатки. Я можу тільки надіятися, що ця фінансова жертва буде Вам під силу... Крім цього, звичайно, надіюся, що стан Вашого здоров'я поправився настільки, що це зусилля не буде для Вас надмірно виснажливе. Чекатиму «з душевним трепетом» Вашої ласкавої відповіді.

В моєму житті наступить велика зміна. Я дістав запрошення на нову посаду, в Американському університеті в Вашингтоні. Це для мене буде крок вперед: матиму менше годин викладів, курси переважно по моїй спеціальності (історія Росії й Східної Європи), праця на «градуйованому» рівні, ну й, якщо йдеться про мою власну роботу, близькість Конгресової бібліотеки. Переселюся до Вашингтону цього літа.

В мене є ще дві Ваші речі: стаття про східногалицьку земельну громаду та машинопис монографії про селянських депутатів у віденському парламенті 1848-49 року. Постараюся обі речі Вам незабаром повернути.

Користаю з нагоди, щоб переслати Вам відбитку моєї рецензії, що появилася в останньому номері «Слявік Рівю»⁷⁷.

Прийміть, Пане Докторе, вислови моєї глибокої пошани,

[Іван Л.-Рудницький]

Лист Романа Роздольського до Івана Лисяка-Рудницького

⁷⁷ Rudnytsky I.L. A Publication of the German Writings of Ivan Franko // Slavic Review. 1967. Vol. XXVI. № 1. March. P. 141-147. Передруковано у кн.: *Лисяк-Рудницький І. Історичні есе*. Т. 1. С. 405-412.

30. IV. 1967[r.]

Szanownyj Pane Profesor,
persz usioho: gratuluju Warn do Waszoho nowoho stanowyszczu! Prekrasno, szczo Wy budete poblyzu Kongresowoji Biblioteki, i zmozete specializuwatysia.

Szczu do planowanoji Wamy konferenciji, to ja – na žal – ne zmozuz pryjichaty. Riez w tomu, szczo ja z ohladu na mij stan zdorowla ne widwazujusia podorozuwaty sam, – a moja družyna własne w czerwni budę duże zaniata w jiji «offisi» (wona praciuje jak international representative of UAW⁷⁸). Otze, wybaczte, proszu, szczo muszu widmowyty. (Može buty, szczo wyberusia – z zinkoju – na schid, tobtu w Waszi okolyci, w lypni, i szczo perejizdom mihby Was osobysto widwidaty - jak szczo w Was buwby czas).

Diakuju Warn za – duże interesnu – recenziju wydannia nimeckych prac Iw[ana] Franka! Ale jakim czynom Bjelinskij i Czernyszewskij były „Bolsheviks before Marx»⁷⁹ i czomu Wy zwete jich rewolucijnymy demokratamy „nihilistycznoho typu»? Nijak ne zrozumiju... Szczo radianski autory breszut i perekruczujut jak wlize, ce widoma ricz; ale hodi robyty z Franka eksponenta «ukrainskoho demokratycznoho nacionalizmu», bo ce tez ne prawylno. Frankowe widnoszennia i do nacionalizmu i do socializmu (marksizmu) kudy skladnysze i na moju dumku wymahaje hlybszoji analizi.

Ne hniwajtesia, proszu, za ciu «krytyku», ale wze czytajuczzy Waszu polemiku z Bilynskym ja pomityw, szczo w Was je jakes, meni nezrozumile, pohirdlywe czy lehkowazne widnoszennia do socializmu, a specialno do marksizmu. Ale: czy Wy taki pewni, szczo majete w ciomu punkti raciju? (Meni, oczewydno, chodyt' ne pro politycznu, a pro intelektualnu ocinku marksizmu, a ce znowuz duże j duże składna problema, jakoji nijakymy szablonamy ne možna ochopyty).

Szczob rozweselyty Was, doluczuju czotyry wytynyky z⁸⁰ londonskoho «Times Literary Supplement», z prozboju meni jich powernuty. Jak baczyte, ja maw tam «perepalku»⁸¹ z panom Zemanom (jakoho nazwyszczu Warn może widome). Win (nibyto) «specialist» wid istoriji bolszewyzmu, i ja musiw daty jomu po łapach za falszu wannia uriadowvch akt i w... A skilky takich Zemaniw chodyt po switi siohodni!

Nu, na ciomu kinczaju, z szczyrym prywitom
Wasz

Р. Роздольський

P. S. Zabuw zhadaty, szczo w mené je na rukach duże choroszij perekład Kuliszewoho «Narodnoho Malachija» na nimecku mowu. Bože mij, kolyb možna było ciu ricz wydaty!

18

Лист Івана Лисяка-Рудницького до Романа Роздольського

Філадельфія, 11 травня 1967[r.]

Високодостойний Пане Докторе,
Звістка про те, що Ви не зможете взяти участь в історичній конференції

⁷⁸ Міжнародний представник Співки міжнародних автомобілебудівників (Union of American Autoworkers).

⁷⁹ Більшовиками перед Марксом (англ.).

⁸⁰ В оригіналі помилково: w.

⁸¹ *Rozdolsky R. The February Regime // Times Literary Supplement. 1966.20 October. P. 966; 10 November. P. 1023.*

УВАН була для мене прикрим розчаруванням. Я дуже розраховував саме на Вашу доповідь! Але розумію, що на це нема ради. Щиро бажаю Вам скріплення здоров'я та Ваших фізичних сил.

Радію з того, що Ви плянуєте побувати в липні на Сході. Мені дуже залежало б на тому, щоб особисто познайомитися з Вами й Вашою Дружиною й я приїхав би на побачення до Нью-Йорку. Коли б Ви побували в наших сторонах трохи довше, я постарався б познайомити Вас з деякими моїми товаришами й приятелями, українськими науковцями середнього покоління, які сьогодні переважно зв'язані з різними американськими університетами й коледжами. Ви побачили б, що серед нашої громади є цікаві й інтелігентні люди, а не тільки «селепки», міщухи й реакціонери.

При цій нагоді хочу порушити одне питання, що вже давно приходило мені на думку. Чи були б Ви зацікавлені в тому, щоб увійти в формальні відносини з Українською Вільною Академією Наук у США? Можливо, що такий зв'язок з гуртом українсько-американських наукових працівників міг би Вам давати певне моральне задоволення. Якщо так, – то пришліть, будь ласка, коротке «куррікулум»⁸² і список Ваших праць. Справа, очевидно, не залежить від мене, – про ці речі рішає «конференція дійсних членів», а я не є д[ійсний] чл[ен] УВАН, – але я постарався б її допильнувати.

Повертаю з подякою вирізки. Я, до речі, запрономерував⁸³ «Тайме Літерері Саплемент» від 1 січня ц[ього]р[оку]. Щодо самої справи, що була предметом Вашої дискусії з Земаном, я не можу мати власної opinio. З цього листування довідався я, що в Вашому житті був такий час, коли Ви були штатним співробітником Інституту Маркса – Енгельса. У зв'язку з цим приходиться мені одна думка; прошу вибачити, якщо осмілюся сказати слово про речі, які мене не стосуються: Чи думали Ви колись про те, щоб списати свої спогади? Гадаю, що Ваша інтелектуальна й громадська автобіографія являла б собою історичний документ небуденної ваги; зокрема Ви могли б кинути світло на деякі маловідомі та в науковій літературі досі не виявлені аспекти розвитку української політичної думки міжвоєнної епохи. Чи не відчуваєте самі бажання зафіксувати Ваш унікальний життєвий досвід?

На маргінесі моєї рецензії зі «Слявік Рівю»: Головний редактор книги⁸⁴, Едуард Вінтер, мій колишній професор із Німецького Карлового університету в Празі в 1943-45 рр., що в нього я писав мою дисертацію про Драгоманова. Я знов побачив Вінтера в 1963 р. в Зальцбурзі. Він просив мене зрецензувати книгу про Франка. Я це зробив тільки тепер, але, якщо йдеться про зміст рецензії, я мусів, очевидно, сказати те, що відповідало моїм переконанням. У Вінтера складна біографія. Він судетський німець, колишній католицький священник. Його конфлікт з католицькою церквою зробив його «персона грата»⁸⁵ насамперед для гітлерівського режиму, а згодом для комуністів. Він визначний історик і блискучий професор, але при цьому політичний опортуніст.

Я свідомо писав рецензію так, що коли її читатимуть у Києві, вона декого «вколола». Забріханість та звичка мислити згідно з певними офіційними формулами й штампами стали для багатьох, якщо не більшості, підрадянських науковців і інтелектуалістів другою натурою. Наші земляки, – як елемент більш заляканий і провінційний, – в цьому відношенні виглядають навіть гірше, ніж москвичі; провідні російські вчені тримаються гідніше й незалежніше. Щоб пробитися через цю грубу

⁸² Наукова біографія, написана у вигляді анкети (лат.).

⁸³ В оригіналі помилково: запроменурував.

⁸⁴ Мається на увазі упорядкована Е. Вінтером та П. Кірхнером збірка німецькомовних публіцистичних праць та листів Івана Франка (*Iwan Franko. Beiträge zur Geschichte und Kultur der Ukraine. Ausgewählte deutsche Schriften des revolutionären Demokraten. 1882-1915* / Hrg. von E. Winter und P. Kirchner. Berlin, 1963), на яку І. Лисяк-Рудницький написав рецензію.

⁸⁵ Бажаною особою (лат.).

шкуру духовного лакейства, можна собі в дискусіях інколи дозволити на гострий тон, – як довго ми самі залишаємося в межах правди. Думаю, що я в статті не сказав нічого такого, що не є згідне з правдою. Зокрема, я вважаю генетичний зв'язок більшовизму з традиціями російського революційного «нігілізму» за безперечний історичний факт і я, признаюся, навіть здивований, що Ви цей зв'язок ставите під сумнів.

Признаюся теж, що мені просто ніяково дискутувати з Вами на тему марксизму. Це почуття аналогічне до того, як ніяково дискутувати з віруючою людиною на тему догматів її релігії; досвід учить, що такі розмови не доводять ні до чого й тільки залишають несмак по обох сторонах. Якщо підходити до справи в особистій і психологічній площині, то можна відчувати симпатію й пошану для людини, яка не хоче «міняти віх» і яка, не зважаючи на все, прагне зберегти вірність ідеалам своєї молодости. Але це, очевидно, нічого не міняє в тому, коли питаєшся про об'єктивну вартість цих ідеалів чи догматів. Я не хочу заперечувати, що в теоретичних конструкціях Маркса та його послідовників є елементи, що є інтелектуально цікаві, та що мають певну пізнавальну вартість; але в них теж незвичайно багато проблематичного, а то й явно помилкового. Однак, коли говоримо про марксизм не як про групу філософських, соціологічних і економічних гіпотез, але як про певну суцільну систему мислення, як про «ідеологію» – зустрічаємося з фактом комуністичного режиму в СРСР та інших державах. Яке відношення між теорією марксизму та практикою Сталіна, Хрущова, Мао, Тіта, Ульбріхта і т. д.? Думаю, що це є питання, що на нього мусіли б у першу чергу відповісти чесні марксистки. Ви вже раніше в Ваших листах кілька разів натякали на те, що, мовляв, не можна робити марксизм відповідальним за злочинну практику Сталіна. Але я погоджуюся з думкою, що її висвітлила Світлана Сталіна у недавньому інтерв'ю, яке Ви певно читали: не можна цілої відповідальності скидати на одну людину, бо ця відповідальність паде на систему. Фундаментальні прикмети радянської системи не були створені Сталіном, але Леніном. Тут приходимо до ключового пункту. Я звернув увагу на те, що Ви відмежовуєтеся від практики сталінізму, але мовчите про Леніна та його діло. А тим часом творцем радянського тоталітаризму був саме Ленін, хоч потенційні можливості цього тоталітаризму розвинув повністю шойно Сталін. Маю на думці такі речі, як скасування елементарних громадянських вольностей, монопартійність, створення апарату терору, крайній цинізм і макіявелізм політичних метод (що, до речі, яскраво виявлялося в політиці Леніна в відношенні до України). Але підімо ще один крок далі. Мені думається, що вже в самому Марксі та його доктрині були елементи тоталітаризму, що їх потім переняв Ленін, сполучивши їх зі специфічними традиціями російського державного деспотизму та революційного «нігілізму». Маю на увазі Марксову нетолерантність, арогантність, догматизм, злобу й ненависництво, культ «революції»⁴ й насильства, його погорду до «буржуазного» парламентаризму. Я питаюся: чи було варто, як це робив Маркс, во ім'я міту майбутнього «раю на землі», викидати за борт ті недосконалі, але реальні, зольності, що їх створили цивілізовані європейські народи та що з них користав сам Маркс, живучи під опікунчим крилом ліберальної Англії? – Але боюся, що я надмірно розписався. Пора кінчати. З висловами пошани й щирого привіту,

[Іван Л.-Рудницький]

спасыби за lysta. W mizeczasi moji piany osnowno zminylysia: mynułoho ponediłka ja oderzaw wid Goethe-Universität w zach[idnij] Nimeczczyni zaproszennia, wziaty uczaśc' w «colloquium» p[idi] z[aholowkom] «Kritik der politischen Ökonomie heute, Hundert Jahre KAPITAL»⁸⁶, jake widbudet'sja 14.-16. IX. w Frankfurci. Ja maju howoryty (porucz z francużkym filozofom Althusserom) pro «exegezu» «Kapitału», 14. IX. Zwyczajne, ce dla mene welyka pocześc', i poskilky mij likar, dozwołyt', ja poleczu (razom z mojejy družynoju) do Frankfurta w druhomu tyżni weresnia. Po dorozi perenoczujemo w Nowomu Yorku, i ja duże buw by radyj, kołyb my mohły abo pry poleli tudy abo z poworotom z Warny pobaczytysia! Ale czy ce možlywe?

(Ne znaju, czy Warn widome nazwyszczze zhadanoho profesora Louis-a Althusser-a. Joho blyskuczni knyhy: POUR MARX i LIRE LE CAPITAL⁸⁷ obhoworeni były obszyrno w londonskomu «Times Literary Supplement», z 15. XII. 1966). W konferenciji krim nioho wizmut' uczast' profesory Adorno, Marcuse i widomyj pyśmennyk Deutscher. Cikawe te, szczo w konferenciji wizmut' uczast' takoż protestantśki swiaszczennyky: odyn z nych, proffesor] Fetscher prysław meni zaproszennia... (20-30 rokiw tomu taka riez bulab ne do podumannia...)

Szczo do mojich ewentualnych spomyniw: wony bulyb necikawi, bo ja vse moje žyttia buw «archiwnym chrobakom», teoretykom. Ale može kotys' i napyszu desczo – poskilky budę czas i poskilky dozwołyt' zdorowla.

Szczo do UWA, to ja duże sumniwajusia, czy wony schotityb maty mene (z mojejy «marksiwśkoju» markoju) za czlena. Zresztoju – jaku koryst' wony b z mene mały, – teper, koty ja połu-inwalid, i tak by mowyty ždu na smert'?

Prof[esora] Wintera ja znaju z Widnia, z 1947 r. Win todi straszno chotiw «zaczepty ty sia» w Austriji, ale tamoszni troglodyty ne mohły daruwaty jomu toho, szczo win jak katolyc'kyj swiaszczennyk ożenywsia! Otže jomu ne załyszalośia niczoho, jak emigruwaty do schidnoji Nimeczczyny i pity na służbu Ulbrichtowy...

Ce pokyszczzo vse. Z szczyrym prywitom
Wasz

Р. Роздольський⁸⁸

20

Лист Івана Лисяка-Рудницького до Романа Роздольського

Філадельфія, 4 червня 1967[р.]

Високоповажаний Пане Докторе,

Перепрошую, що на Вашого листа від 17 травня відповідаю з запізненням. Останні тижні перейшли в мене під знаком семестральних іспитів. Це, нарешті, за мною. Рівночасно замкнувся один розділ у моєму житті: десятилітня служба в ЛяСалль Коледж.

Гратулюю Вам з нагоди запрошення до участі в конференції, присвяченій сторіччю «Капіталу» Маркса. Це запрошення для Вас дійсно почесне, бо учасники конференції це сметанка марксистських мислителів західнього світу.

– Я свого часу читав блискучу книгу Маркузе про Гегеля. – Я, звичайно, знайомий з працями Дойчера, але признаюся, що вони «йдуть мені на нерви». Хоч Дойчер ніби відмежовується від «ексцесів» Сталіна, але його писання це по суті апологія тиранії, яку він виправдує «історичною konieczністю».

– Книги Альтуссера мені, на жаль, не доводилося зустрічати. – У всякому разі

⁸⁶ «Критика політичної економії сьогодні, сто років «Капіталу»» (нім.).

⁸⁷ «За Маркса» і «Читаючи «Капітал»» (фр.).

⁸⁸ Власноручний підпис.

бажаю Вам успішного виступу на конференції.

Щодо зустрічі в Нью-Йорку, яку Ви люб'язно пропонуєте. Мені дуже залежить на тому, щоб познайомитися з Вами й Вашою Дружиною. Але зустріч у вересні буде для мене технічно дещо трудніша, ніж у липні, як Ви пропонували раніше. Діло в тому, що тоді я вже буду в Вашингтоні, себто далше від Нью-Йорку, ніж тепер, і саме тоді в мене починатиметься шкільний рік. Все таки зроблю зусилля, щоб приїхати. Проте приходиться мені на думку, що може було б доцільно, щоб ми зустрілися не напередодні Вашого візиту до Європи, але під час Вашої поворотної дороги. Я не знаю, чи Ви маєте нахил до «Лямпенфібер»⁸⁹, але в кожному разі франкфуртська конференція тоді вже була б за Вами й Ви мали б свободну голову. Було б добре, коли б Ви могли запланувати Ваш час так, щоб залишитися в Нью-Йорку бодай два-три дні, цілий вікенд. Це дало б мені змогу не тільки добре з Вами поговорити, але й познайомити Вас, – коли б Ви собі цього бажали, – з кількома цікавими людьми з кола моїх приятелів. Крім цього, можна б зааранжувати Вашу доповідь в УВАН. Я, очевидно, не хочу Вас обтяжувати та рахуюся з Вашим здоров'ям. Проте мені здається, що було б дуже добре, щоб Ви раз виступили на нашому науковому форумі. Щодо теми Вашої евентуальної доповіді, то залишаю це Вам; Ви могли б говорити або [про] галицьких селян в австрійському Райхстагу 1848-49 року, або поділитися Вашими враженнями з франкфуртської конференції, або говорити на будь-яку іншу тему, яка б Вам підходила. – Що Ви думаєте про це?

Ще раз дозволяю собі повернутися до справи Вашого членства в УВАН. Я сам не бачу в цьому ніякої практичної користі для Вас, чи для установи, але я підходжу до цього питання трохи інакше. Я добачав би в цьому певне «символічне» значення. Я завжди вважав, що в культурному процесі одного народу повинно бути місце для людей різних переконань та що саме в науковій площині можуть і мусять контактуватися люди, що перебувають у різних ідейних таборах. Я зовсім щиро переконаний у тому, що Ви один з найвизначніших українських істориків нашого часу й це свідомство нашої мізерії, що для такої людини, як Ви, немає місця в українській громаді ані в УРСР, ані на еміграції. Отже йдеться про виправлення – бодай символічне, – несправедливості, що відповідальність за неї спочиває в якійсь мірі теж на мені.

У Франкфурті в мене є пара добрих знайомих, Олекса й Галя Горбачі. Коли б Ви їм заздалегідь написали кілька слів, покликавшись на мене, вони могли б бути на місце⁹⁰ помічні Вам і Вашій Пані. Д[окто]р Горбач є професором славістики на Франкфуртському університеті, а його жінка (теж доктор слов'янської філології) працює як літературна перекладачка й випустила кілька книг перекладів з української на німецьку (м[іж] ін[шим], том новель Коцюбинського в відомому швейцарському видавництві світової клясики «Манессе Ферляг»). Можливо, що пані Горбач зуміла б Вам порадити у справі видання німецького перекладу «Патетичної сонати» Куліша.

Я знаю про неfortunні пригоди проф[есора] Вінтера з австрійськими клерикалами в повоєнних роках. Я тоді (1947) вже був у Швейцарії, але мені пощастило відновити листовний контакт з Вінтером, який перебував у Відні. Він і написав мені тоді про те, що католицькі кола заблюкували його призначення на катедру східноєвропейської історії на Віденському університеті. Потім він замовк, а за якийсь час я довідався, що він виринув на східноберлінському горизонті. Жінка Вінтера родом з Тиролю й вона досі має у своєму рідному селі, недалеко від Іннсбрука, гарну хату, де Вінтери приїзять на літо. Після Кирило-Методіївського слов'янського історичного конгресу в Зальцбурзі 1963 року, де я вперше зустрів Вінтера після багатьох років, він запросив мене до своєї хати й я провів з Вінтерами

⁸⁹ Хвилювання перед виходом на сцену, трема (нім.).

⁹⁰ Так в оригіналі.

два дні, маючи перед очима маєстатичну панораму Альп. Вінтер багато оповідав мені про своє життя, головню від 1945 року та описував відносини у східнонімецькому науковому світі. Я тоді зрозумів, що головною внутрішньою пружиною життя Вінтера є його конфлікт з католицькою церквою, що є для нього незагоєною душевною раною, чи пак психологічним «комплексом». Я маю супроти Вінтера довг вдячності, як до мого колишнього професора, й він особисто був мені завжди симпатичний. Інша річ, що його наукові праці берлінського періоду не приносять йому чести.

Мене чекає «гаряче» літо. За два тижні історична конференція УВАН, а я ще не встиг підготувати свого виступу. Потім мушу на гвалт закінчувати одну наукову статтю англійською мовою. Маю теж кілька інших дрібніших наукових зобов'язань. Основна праця на це літо: опрацювання матеріалів для збірника моїх українських есеїв і статей, що їх збирається видати видавництво «Пролог»; більшість матеріалів готова, але хочу ще дещо доповнити. А в побутовій площині чекає мене переселення до Вашингтону. В липні поїду шукати там за квартирою. Це буде зв'язане з великими видатками й клопотами.

Щиро Вас здоровлю,

[Іван Л.-Рудницький]

21

Лист Романа Роздольського до Івана Лисяка-Рудницького

8. VI. 1967[р.]

Szanowny Panie Profesor,

szczyro dziakuję Wam za Waszoho myłoho lysta, ale meni nawit' na dumku ne prychođyło nikoly, szczo chtonebud' buw suproty mene «nesprawedlywym». Koly stalinystry mene ne dolubljut', to ce w poriadku, – i tak samo w poriadku, koly mene ne dolubljut' ukrajynski nacionalisty: Vous avez voulu, George Dandin!⁹¹ (Koly obibrawsia hrybom, to j liź' u borszcz, jak ka/e nasza posłowycia).

Szczo do Deutschera, to win dijsno jde czasom zadaleko i może nawit' sam ne pomiczaje, szczo robyt'sia apologetom «włast' imuszczych». Ale jakyj blyskuszyc i talanowytyj pysmennyk! W poriwanni z nym wsi inszy «kremlinology» ne warta «peczenoji cybuli» (jak howoryw kolys', poskilky pryhaduju sobi, Fed'kowycz).

Widnosno mojeji pojizdki do Frankfurtu, to po wsij prawdopodobnosti my z zinkoju budemo w Nowim Yorku 9 i 10. IX., a potim – pry perejizdi nazad – 23 i 24. IX. Ja buw by duże radyj, kolyb my mohly w toj czas zustrinutysia, ale zdaju sobi sprawu z toho, szczo taka zustricz dla Was, z ohladu na widstan' i na Wasze uniwersytetske zaniattia, trudna do zdijsnennia. Niczoho, – może kolys' jakaś' ynsza nahoda znajdet'sia, – a zresztuju my dali budemo lystuwatysia. Szcze raz dziakuję Wam za Waszy myli słowa z serdecznym prywitom

Р. Роздольський

22

Лист Романа Роздольського до Івана Лисяка-Рудницького

5. X. 1967[р.]

Welmy Szanowny Panie Profesor,

⁹¹ Ви цього хотіли, Жорж Данден! (фр.).

szczyro diakuju Warn za Waszu wakacijnu lystiwku. – Na zał, ja buw znowu duże choryj (tym razem moja sytuacja buia touch and go⁹²), ale likari znowu mene wratuwały, – chocia ja wse szcze slabyj jak mucha... (Wczora powernuwsia zi szpitalu).

Doluczuju widbytku z Frankfurter Allgemeine Zeitung⁹³. – Muszu Warn przyznatysia, szczo ja trochy hordyj z cioho, szczo jak ukrainec wybywsia na tomu kongresi na persze misce.

Z sczyrym prywitom
Wasz

Р. Роздольський

⁹² Дуже небезпечна ситуація, що може мати катастрофічні наслідки; дослівно: торкнись і йди (англ.)

⁹³ Мається на увазі відбитка зі статті в «Frankfurter Allgemeine Zeitung», у якій ішла мова про колоквиум у Франкфурті та успішний виступ на ньому Р. Роздольського. Див.: *Paterson M. Drei Tage mit Karl Marx. Ein Kolloquium zum 100. Jahrestag des Erscheinens des «Kapital» // Frankfurter Allgemeine Zeitung. 1967. 27 September. S. 22.*